

ERDÉLYI MÚZEUM

XIII. kötet.

1896.

VII. füzet.

Elnöki megnyitó.

— Tartotta gróf *Kaun Géza* az Erdélyi Irodalmi Társaság millenniumi diszgyűlésén 1896. máj. 10. —

Tisztelt közgyűlés!

A bölesész előtt egy évezred nem nagy mértéke az időnek, lelke a végtelenség felé törekedik s az évezredekét összegezve sem tud oda eljutni, a hol épen az időnek ellentétje kezdődik: a végtelen.

A hívő lélekre sincsen nagy hatással az időnek ily hosszú mértéke, hiszen nemcsak a legfőbb lény halhatatlan, de minden lélek az, mindnyájan azok vagyunk. A mi eljövendő, bizonyosan eljön, de mikor, ki tudhatja? és ha a föld el is múlik, mindenek megújúlnak, új föld lesz és új ég, mert a szellem örök, a lélek halhatatlan. Más a történész szempontja, legyen az akár a politikai történet, akár a vallás-, közművelődés- vagy irodalom történetének kutatója; ez már leszámol az évszázadokkal, az üres esztendőket mellőzi, a tartalmasokat feljegyzi, keresi az évszázak eszméit s látja az évszázok eszméinek folytatólagos sorrendjében az emberi nemnek egyik magaslatról a másikra emelkedő útját az eszmények derült hona felé. Szép és lélekemelő látvány szemlélni ezen a magasba törekedő útnak emelkedéseit, a szellem küzdelmeit a durva anyaggal, mely neki lépten-nyomon ellentáll, de végre is engedni kénytelen, keresni, honnan veszi a szellem magas ihletését s az ihletett szellem az elérendő tökélyek mintáit s példáit, honnan veszi az erőt alkotásaihoz. Mind ezt keresni kell, mert a hagyomány ezekről nem szól; az egykorú krónikák valamely nép külső történetére, ennek legtöbb s legtöbbszőr legmegrendítőbb eseményeire szorítkoznak, mert az évkönyvíró az eseményeket elszigetelt valóságokban szemléli s nem az fontos előtte, melynek hatása kiterjed a távol jövőre, hanem a mely saját magára s kortársaira hatott, közönségesen örvendeztet vagy

szomorít, megnyugtat vagy rémit! Ezért van, hogy a terméketlen esztendők, éh-halál, valamely ragadós betegség gyors terjedése az évkönyvek lapjaira bejegyezték, de a fejlődő közművelődésnek feleszámú vívmányai, a közhasznú felfedezések legtöbbje azokon vagy egyáltalában elő se is fordulnak, vagy a lehető legrövidebben és ép annak elhalgatásával, a mit leginkább szeretnénk tudni, említettnek meg. Hol kezdődik az irodalom története, jelesen saját nemzetünk irodalma? Az első írott szöveg, mit a jó szerencse megőrzött számunkra, még kezdet számba nem vehető, mert hiszen ennél régiebbeket semmisíthetett meg a bal-szerencse s rejthetett el előlünk a kétes szerencse, melyek talán valamikor napfényre jönnek. Mily más mértéket illesztünk irodalmunknak ezen legrégebb terméneire, mint a későbbi irodaloméra! Ezeknél bármi legyen a szöveg, az függetlenül tartalmától érdekes és becses, s minden nyelvtani alak, eredetis kölesőnvett szó, eszmemenet s kifejezés magyarázatot igénylő s magyarázatra érdemes. A besztercei, a schlagli szójegyzéket s a Murmelius-féle latin-magyar szójegyzéket 1583-ból, melyet csak imént tett közzé okmányaink s nyelvünk egyik nagyratörő, jeles kutatója Szamota István, kit a hazai Klió s híveinek mély fájdalomra a halál a szép pálya elején ragadott ki az élők közül, mondom e szójegyzékek mindegyikét örömmel üdvözölték nyelvünk s irodalomtörténetünk barátjai s szakértőink ezen a téren igyekeztek az ezekben foglalt anyagot értelmezni s felhasználni. A königsbergi töredék pótlékait szintén nemesak lelkes örömmel fogadták azok, kiket nyelvünk régiségei, története érdekelnek, hanem a szakértő legott hozzá fogtak a felfedezett kincs kritikai méltatásához, illetőleg értékesítéséhez. Ezen tanulmányok s olvasmányok a műérteket bennünk ki nem elégítik ugyan, műélvezetet nem nyújtanak, tartalmuk iránt viseltető érdeklődésünket nem fokozzák, de azért felettébb hasznosok annak, ki nyelvünk s irodalmunk történeteit vizsgálja s annak egész folyamatát ismerni óhajtja. Az ujonnan megjelent «A magyar irodalom története» cz. mű bírálója megjegyzi, hogy «irodalomtörténetünk régibb korszakaiból valóban nagy és fényes alakokat nem igen tudunk felmutatni, legfőlebb talán egy párt.»¹

És mégis ezen nem fényes alakok is mennyire vonzanak, mily

¹ Irodalomt. Közlemények VI. évf. első füzet, a 120-ik lapon.

igazán érezzük munkáik olvasása közt, hogy a mieink, hogy munkáikkal nem csak a nyelvnek tettek hasznos szolgálatot, hanem, hogy szellemi életünknek is valóban tényezői voltak s egyik fényes érdemük az volt, hogy a nemzeti szellem bennük s általuk nyilvánult, megnyilatkozott, ha nem sokaknak is, — hatott, ha kevesekre is és e hatás folyton való munkásságának bizonyos jele s biztosítéka. Ezek műveiben is megcsillámlik az eszme, úttörői, bajnokai irodalmunknak! Törekedéseik magokra nézt oly igen sokszor voltak hálátlannak, de hála nekik, hogy alkotni mertek, nem csüggedtek, lelkesedtek az emberi nem eszményeiért s a nyelvnek és hazának szerelmét híven ápolták. Mi volna régi irodalmunk nálok nélkül? kiellen pusztá, sivár homokja a feledésnek. Hogy állana középkori művelődésünk ügye munkájok nélkül? elárvultán, csupán idegenektől támogatva, a magyar szellem közreműködése nélkül. Hol kezdődne irodalmunk újabb kora, ha ők nincsenek? a merész kezdeményezők, a hazafi írók, a nemzeti szellem ébresztői, az újabb európai irodalmak magyar szellemü közvetítői. Egyik nép irodalmát a másikéhoz hasonlítva, nem azt fogjuk kérdezni, hogy melyik a régibb, hanem, hogy melyik az eredetibb, a tartalmasabb, a kifejtettebb, a hatásosabb? Az idő kérdése, ha reá pontos választ is lehetne adni s valamely khronológiailag keltezhető műre lehetne hivatkozni, mint kiindulási pontjára valamely irodalomnak, akkor is a fennebb említett tekinteteknek alárendelendő, mert hiszen valamely évszám becése az általa jelelt eseményétől vagy a benne foglaltaktól, tehát az egyes évek és évtizek tartalmától függ. Az emberi életnek is nem az évek száma biztosítja értékét, hanem az életnek tartalma, az elvégzett munkák, sőt még a nemes törekedések is, ha netalán tán sikerteleneknek is maradnak. Az örök életü gondolat egy perc alatt támad s néha évtizek telnek el terméketlenül, hasonlóan a hét terméketlen esztendőhöz. De ha irodalmunk régiségét vizsgáljuk, akkor is az méltán sorakozhatik Nyugat-Európa irodalmihoz. Nálunk is a refórmáció előtt latinúl írtak többet s voltak nekünk is kiváló latin íróink, olyanok is, kiket a külföld ismert s nagyra tartott, mint *Janus Pannonius*, korának egyik kiténő költője, kiről rotterdami *Erasmus* így írt Turzó Jánoshoz: *Novum non est, apud Hungaros esse praeclara ingenia, quando Janus ille Pannonius tantum laudis meruit in carmine, ut Italia ultro illi herbam porrigat.*

«Nem új dolog az, hogy a magyaroknál kiváló eszű férfiak vannak, példa reá azon Janus Pannonius, aki versei miatt oly nagy dicséretet nyert, hogy (maga) Italia is hódolt a költő muzsájának.»

A reformáció korával a nemzeti nyelv lépett jogaiba nálunk is, ép úgy, mint a németeknél. A nemzeti költészet nem egy terményét a hegedősek és lantosok tartották fenn hosszú időn át, a magyar- és hún éposz részleteit pedig a regősök énekeiből ellesve, nemzeti krónikánk írói örökitették meg. E költészet részben átövedzi azt az egyezer évet, melyet csak imént láttunk letűnni; változott tartalmában s alakjában és hogy is ne változott volna annyi évszázadon keresztül. A későbbi dicsőség fénysugarait az előbbenivel egyesítette, a kereszténység a hősöket részben lovagokká igyekezett átídomitni, sötét árnyai a későbbi korszakoknak összevegyültek a hajdankor árnyaival. A szellem azonban mind azokban, a miket valósággal nemzeti irodalmunk termékeinek nevezhetünk, lényileg egyazon. Az erdélyi magyar irodalom e szellemet hathatósan ápolta, hála neki érte! Az új millennium reggelén hangozzék dicsbeszédünk s lantosaink dicséneke azoknak, kik e szellemet mindennél inkább féltve ápolták. Üdv nekik, irodalmunk nemes harcosainak, kiknek nagy része van abban, hogy a régi hazában ez új reggelre magyaroknak ébredhettünk s azoknak kívánunk maradni mindenha. Ha kérdezzük, hogy viharban és vészben mi védelmünk van, mi hajónk horgonya? mi árbocza e hajónak? mi vezéresillaga? mindez egy egészben fajunk nemzeti szelleme, mely védelmünk, ha bízunk benne, mind előbbre ragad s víz ellenállhatatlanul a magasba, s haladásunknak biztos irányt jelöl. Kövessük hát és soha el ne hagyjuk!

Emlékezzünk régiekről.

(Ünnepi beszéd a kolozsvári Ferencz-József tudomány-egyetem millennáris díszgyűlésén 1896. május 31-én.)

Emlékezzünk régiekről
Az Szittyából kijöttekről,
Magyaroknak eleikről,
És azoknak vitézségekről!

Igy hangzanak a »Pannonia megvételeéről szóló régi (XVI. sz.) historiás ének első verssorai.

De hol volt ez a Szittyaföld? keressük, kutatjuk az őshazát -- történetírók, nyelvészek egyaránt.

»Néma borongással megy az őskor lelke fölötted,» nyomaidat benötte a puszták buja növényzete, elfedte a keleti nap égette avar, belepte a sivatagok homokja. Gyér nyomok, halvány mécsvilág vezetnek el csak a középzásiai Altáji hegyek aljába, el a turáni fensíkig,

»Hol-Chiva végetlen fővényében lankadoz a nap
S csendes Araltónak zaj nélkül nyugszanak ársjai.«

Innen, a khinai határ közeléből indult az első nagy népvándorlás Krisztus születése táján, a mely megbolygatta a magyart is. Később világrengető Attila az Atlanti oceánig s Róma kapujáig beszáguldozta az ó világ földjét a magyarral rokon keleti népek áradatával.

A nyugati világ egyesült erején megtört az első keleti népara-
dat s a Tisza Duna síkjaitól visszaözlött Európa keleti pusztáira.

Egy század múltán az avar khagánok ragadják föl a vezérszerepet s Baján visszavívja Attila elvesztett örökét (568). Ebben az új keleti birodalomban is ott van a magyar, még nem vezérszereplő, de már a történelem világa rá veti fényét. S midőn az avarbirodalmat Nagy Károly kardja (800 körül) szétrobbantja, a Volga

és Don között s a Kaukázus felett, a Kuma, Kubán, Terek, Bakszán öntözte síkságon lőmörül a magyarság, átveszi a vezérszerepet s nemsokára a Kárpátok alatt áll visszavívni Attila örökét.

Lebédia s Etelköz csak átmeneti szállások, a mai kozák pusztán született Álmos, a történeti mondák szerint, még meglátja az ígéret földét s Árpádnak az új hon határán adja át a vezéri botot.

A nemzeti hagyományok iránt kíméletlen történeti kritika egy ideig tagadta a magyar nemzetnek a hun s avar néppel való kapcsolatát: a legújabb történetírás azonban visszatért az ezredéves hagyományokhoz s ma már kevesen kételkednek abban, hogy a Duna-tól a Volgáig terjedő hun birodalomban, majd az avarokéban benne voltak a magyar törzsek és nemzetségek is.

Sőt van, a ki az ellenkező túlzásba esapott át. Vámbéry legújabb könyvében, melyet a *magyar nemzet eredetéről* írt, már az avar birodalomban megalakúlnak véli a magyar nemzetet s Árpádot és új hont kereső népét *töröknek* véli, mely a már benlakó magyarságba beleolvadt s annak csak új államszervezetet adott, mint a *bolgárok* a Balkán melléki szlávok között.

Ámde erről sem a historia, sem a nemzeti hagyományok nem tudnak semmit sem. Tényül csak annyit fogadhatunk el, hogy a hun birodalomban már ott voltak a magyarok, s hogy az avarok maradékai beolvadtak a honfoglaló magyarságba.

Az Azowi tenger (Bosporus) melléki hunok királya, a keresztényen hitre tért *Gorda* ellen fellázadt népét öcsese *Muagyzer* vezérli 528-ban. Úgy látszik az ő nevében maradt meg a *magyar* névnek legrégebb formája. Így a *magyar*, mint az *ozmán* nép, egyik jeles uralkodójától vette volna a nevét, a Kr. u. VI. században; vagy — a mi valóbbszínű — mert Árpád a *magyar* (megyer) törzsnek volt vezére, a hét közül: az ő fejedelemmé választatása következtében lett ez az egésznek *nemzet neve*.

A *magyar* név első feltűnése táján, a VI. század elején épül a Kuma-parti *Magyar* (manapság is *Madsar*-nak nevezett) város. Nagy-Magyar, Kis-Magyar, a Kaspi-tenger közelében s a *Magyar* nevű sóstavak ugyanott, máig is őrzik emlékét az ott lakó magyarságnak.

Ezek a magyar nemzet őskorából reánk maradt mintegy útmulató nyomok.

A világos történelem ott kezdődik, midőn a nyugat felé vándorló magyarság a Fekete-tenger nyugati partvidékére, a Keleti-

Kárpátok alá, az Al-Dunáig érkezik. Itt az etelközi pusztákon alakul egységes nemzetté a hét törzs. Itt választják *Árpád* vezért fejedelemmé, midőn az új hon elfoglalására készülnek. És itt lép a magyar nép közvetlen érintkezésbe a kelet-római birodalommal s a nyugati világgal. A Konstantinápolyban székelő ekkor uralkodott görög császár, *Leo* »a böles« olyan képet ad róluk »A magyarok hadszervezetéről« írott munkájában, a mely megfjejt a honfoglalás gyors sikerének s részben ezredéves fenmaradásunknak titkát s rámutat azokra a *nemzeti erényekre*, melyek képessé tették a magyart annyi vészszel és balszerencsével megküzdeni.

A legelső, a mit európai író (és pedig egy koronás fő, ki a magyart, mint nagyrabecsűlt szövetségest jól ismerte) rólunk feljegyez, az a határtalan *szabadságszeretet*, mely nemzeti létünk vezéresillaga volt, már a népvándorlás idején s az maradt az új hazában is.

A második, a *vitézség*, egész az önfeláldozásig, a mi a magyar szabadságot annyi megpróbáltatás után is fenntartotta, megvédelmezte.

»Népes és *szabad* ezen nemzet (írja a császári történetíró) s minden kényelem és élvezet felett arra törekvő, hogy ellenségei ellen magát *vitézül* viselje.«

Vitézség szerezte e szabadságot, *kitartás* és *munka* őrizte meg. Ez volt a honfoglaló magyar harmadik erénye. »Ez a nép — írja a görög császár — a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget, meleget kiáll s a szükségesekben való fogatkozást, mint pusztai nép, föl sem veszi.«

De erősen csalódnánk, ha ezzel megfjejtettnek vélnők a honfoglalás s még inkább a honfentartás árkanumát. A *vitézség* magában még nem államfentartó erő. Nem a nyers erő, sem a pusztai *vitézség*: az *ész* és *tudomány* volt az, a mi Magyarországot megalkotta és fenntartotta. Önámítás és csalódás az, midőn csak azt emlegetjük, hogy Magyarországot őseink *karddal* hódították meg és tartották fenn. Ha ez így volna: ép oly mulandó lett volna uralmuk, mint volt a hunok, avarok, vagy később a tatárok vagy a törökök hódítása.

Már csak csekély számuk miatt sem támaszkodhattak egyedül a nyers erőre. Keleti kulturájok, nemzeti intézményeik őseréje, hadszervezetök magas fejlettsége és államszervező tudományuk adott

a pusztá vitézségnek, a nyers erőnek eszmei tartalmát, biztosított a hódításnak állandóságát.

Az éles megfigyelő Leo császár már tudja, hogy »csupán a bulgárok és magyarok (turkok) ügyelnek minden más szkytha népénél *erősebb hadszerkezetre*, rendezett csatákat viselve s *egy fejedelemnek* hódolva.«

Harczmodoruk a *hadviselés tudományának* mai fejlettségére emlékeztet. »A kedvező alkalmakat gondosan kilesik s ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával igyekeznek legyőzni.«

»Leginkább szeretik a távolról csatázást, az ellenség cselbecjtését és bekerítését, a színlelt hátrálásokat és visszafordulásokat és a *szétszórt csatározást*.«

»Ha elleneiket megszalasztják . . . nem érik be, mint a rómaiak s más nemzetek, a kellő üldözéssel és vagyon zsákmányolásával, hanem mindaddig nyomódnak (előre), míg az ellenséget teljesen szét nem verik.«

»Első csatában meggyőzötve más népek módjára, nem hagyják föl a harczzal, hanem míg csak erősen le nem veretnek, sokképen igyekeznek elleneiket megejteni.«

»*Óvatosak és hadi tervöket titokban tartják*.« Nagy gondot fordítanak az *előörsi* szolgálatra, *tartalékseregről* is gondoskodnak. S főerejük abban áll, hogy mintegy »lovass tüzérek«: nyilzaporuk ellenállhatatlan.

Mindezek alapján méltán mondhatta Salamon Ferencz, hogy az újabbkori huszárharczmód nem egyéb, mint a régi magyar hadtudomány sarjadéka s hogy az Árpád-korbéli könnyű lovasságnak alig lehet versenytársa akármelyik más könnyű lovasság. Árpád méltán tekinthető egy-egy újkori hadvezér szellemi ősatyjának.

A honfoglaló magyarok hadi tudománya előbb volt meg az életben, mint a könyvekben, a mikből azt manapság, mint a modern harczzászat alapelemeit tanítják. A honfoglaló magyar vitéz nem könyvekből, de az élet iskolájában tanulta ezt a tudományt. De azért tudomány volt az. »Hiszen nem a papír a tudás fészke, hanem az emberi lélek.«

A honfoglaló magyarok kifejlett hadi tudománya felülmulta a maga korában az összes európai nemzetek hadi tudományát. Ez

magyarazza meg a honfoglalás gyors sikerét s azt az ellenállhatatlan hadi fölényt, melylyel a vezérek korabeli magyarság beszánguldozza Európát az Északi tengerig s Atlanti-oczeánig, túl a Pirenéken Spanyolországba, Olaszországban Otrantóig s keletre Konstantinápoly faláig.

Nem vakeset, nem nyers erő, hanem a szellemi erő, a *tudomány diadala volt a magyar honfoglalás.*

II.

Általános, de téves hiedelem az is, hogy a magyarok nagy hirtelen s váratlanul jelentek meg az új haza határain s azt egy csapással meghódították.

Nagy könnyelműséget tételezünk föl őseinkről, ha azt hisszük, hogy ők egész nemzetül, családjaikkal, asszonyokkal, barmaikkal neki indulnak egy ismereten új országnak s a hadiszerecsere kockájára teszik fel mindenöket. Valóban könnyelműbbek lettek volna a mai börzejátékosoknál, mert ezek csak pénzüket kockáztatják.

De ne fájjon nekünk az ő fejük utólagosan. Johban ismerték ők előre már a mai Magyarországot, mint mi, vasúton száguldozó millennáris unokáik. Már 862-ben Pannoniában (a Dunán-túl) járnak s azóta egy emberöltőn át bekalandozzák a Duna-Tisza alföldjét, a felvidéket és Erdélyt; számos portyázásban kitanúlták az ott tanyázó törzsek erejét és gyöngeségét s látván, hogy a felvidéki morva-szláv, a dunántúli német s az alföldi és erdélyi bolgár-szláv államalkotásra nem képes a Kárpátok körive által kikerekített egységes földön: azt apródonként még Etelközből meghódították s 896-ban már csak lakóhelyüket tették át a nyílt etelközi pusztákról a védettebb magyar alföldre. Nem történt ez sem véres csaták nélkül, de nem is könnyelmű hadi kockázattal.

Erdély meghódításáról első történetírónk is tudja, hogy *Töhötöm* vezér, a ki »*fortélyos* ember vala, midőn kezdette hallani a lakosoktól az erdőntúli föld jóságát . . . mint *nagy okos* lériú küldé egy *ravasz* férfiút, Apafarkast, hogy loppal járva *kémlélje* ki neki az erdőntúli föld mivoltát és termékenységét.« És »Töhötöm kéme *róka módjára körüljárva*, a föld jóságát, termékenységét és lakosait megtekinté,« s pontos tudósítást vivén urának, úgy indult ez Erdély meghódítására.

Okossággal párosult vitézség szerezte tehát a mi bérczes hazarészünket is. Gondos előtanulmány, földrajzi és néprajzi ismeretek szerzése előzte meg a honszerzés munkáját; ennek köszönhették a hegedősek éneke szerint, hogy

Midnyáján ők földet szerzének
És magoknak hírt nevet nyerének.

A vezérek korabeli külföldi hadjáratokat sem tekinthetjük csupán kalandvágyból, zsákmányszerzés céljából indított hadi vállalatoknak. *Tanulmányútak* voltak ezek is, s ha a viszonyok további hódításra kedvezők leendettek, s ha nem kifejlődött s ellenállásra képes államszervezeteket találnak nyugaton és délen, valószínűleg meg nem álltak volna az Atlanti-oczeánig s most mi termelnénk Champagne borát s volnánk hangadók a Szajna és Rajna partjairól, vagy Olaszország derült kék ege alatt emlékeznénk régiekről, s a ciprus-lombok s narancsligetek árnyas berkeiben zengenénk milenniumi zsolozsmáinkat.

De az isteni gondviselés más hivatást tartott fenn a magyarnak. Azt, hogy a hűbériség bilincsébe vert, a tunyaságba sülyedő, satnyúlnak indult nyugatot (mint egy áttutó záporosó az elikkadt tenyészetet) felfrissítse, új életre keltse; hogy Kelet pezsgő életerejét, vitézségét, bátorságát, szabadságszeretetét beleoltsa a világi és egyházi szolgaság béklyójába vert Nyugat-Európa elsatnyuló népeibe. Azt a világhivatást továbbá, hogy a magyar is elsajátítsa Nyugat kulturáját és ezzel keleti öserejét megacézolva, összekötő kapocs legyen egyrészt Kelet és Nyugat népei között, másrészt egymásba oltott kettős kulturájának ellenálló erejével védbástyája legyen a felfrissített európai civilisationnak mindazon támadások ellen, melyekkel azt kelet népáradatai romboló hatalma fenyegette.

És e kettős világtörténeti hivatásának a magyar emberül megfelelt. A vezérek korabeli magyarság isteni küldetést tulajdonított magának arra, hogy a bűnbe merült emberiséget ostorozza. Mintha csak Attilának, az »isten ostorának« országával együtt örökölte volna ezt a hivatást is. Az augsburgi csatában elfogott kürtös *Lehel* és *Bulsú* vezérek a német császár kérdésére, hogy miért oly kegyetlen ellenségei a kereszténységnek? azt felelik, hogy »*mi az*

úristennek bosszulói vagyunk; ha nem üldözünk benneteket, ti fogtok minket rabságba ejteni és megölni!»

És e magyar beütések jótékony ellenhatással voltak a szétforgácsolt Németországra s viszálykodásba sülyedt Olaszországra. A magyarok beütései egyesítik a szétvonó elemeket, a magyarok elleni védelem ad lendületet a német városok keletkezésének és felvirágzásának. A magyaroktól tanulják el a németek az ő sokkal fejlettebb hadművészetöket s csakis azzal tudnak nekik sikeresebben ellenállani. S a magyar szabadságszeretet megtermékenyítette a lelkeket nyugaton is, hogy csak a legújabb korból idézzek egy példát: a szomszéd Ausztria is a magyarnak köszöni az ő alkotmányát.

Egy félszázadon át rettegte Európa a magyarok hatalmát. A németek mindennapi imájukba foglalták, hogy »*a magyarok nyí-lától ments meg Uramisten!*« De a magyar is megtanulta, hogy Nyugattal ki kell békülnie s vallását, a mely azelőtt Hadúr imádása volt, a béke istenének, a szeretetnek vallásával, a keresztyén-séggel kell feleserélnie. Az utolsó vezér *Géza*, még elég hatalmasnak mondta magát arra, hogy két istent imádjon s mindkettőnek áldozatot hozzon; az első magyar király azonban már azzal mutatja meg igazi hatalmát és nagyságát, hogy porba hull a királyok királya, a szentháromság egy igaz isten előtt, a berbekben és forrásoknál lobogó áldozati tüzeket a szelid tömjénfüsttel cseréli föl, a *bosszuállás* helyett a felebaráti *szeretetet* hirdeti s így lesz a keresztyén vallás behozatalával nemzetének nagy apostolává s a nyugati kultúra meghonosításával keleti Magyarországnak nyugati Magyarországgá átalakítójává.

És ettől az időtől fogva Magyarország történeti hivatása másik feladatának teljesítése, Európa védelme kelet felől, végig húzódik egész történelmünkön.

István királynak érdemeit a keresztyén világ az *apostoli* címmel és *szentté* avatásával dicsőítette: a magyar nép pedig szívében emelt neki éreznél maradandóbb emléket s még századok múlva is, ha a haza veszedelemben forgott, hozzá imádkozott, a régi dal szerint ekképen:

Ah, hol vagy magyarok
Tündöklő csilaga,
Ki voltál valaha
Országunk istápjja,

Hol vagy István király?
Téged magyar kíván,
Gyászos öltözetben,
Te előtted sirván.

Tekints István király
Szomorú hazádra!
Fordítsd szemeidet
Te régi hazádra!

III.

Négyszáz kerek esztendeig virágzott és uralkodott Magyarorszag élén az Árpádok dicső dynastiája.

Ennek a 400 évnek köszönhetjük azt az erős fundamentumot, melyen hazánk ezer éven át fennállott. Mert nemcsak a nemzeti büszkeség és a faji önérzet, de a szigorú történeti kritika is elmondhatja velünk, hogy különb, jeles uralkodókban gazdagabb dynastiát alig, vagy csak keveset mutathat fel a világtörténelem. A X. század Árpádjai megreszkettetik Európát s letelepítik a magyart a Tisza Duna sík lapályán; a XI. évszázéi megszilárdítják a keresztyén vallást, megoltalmazzák az ország függetlenségét a német birodalom ismételve ránk zuduló összes hadi ereje ellen; másrésztől feltartóztatják a népvándorlás további áradatát, a besenyők, kunok rohamait.

A Duna vizén a bűvár Kundok tesznek hősi csodákat; az alföld rónáin »bátor Opos szágüld s csak alig zabolázza haragját«; itt a keleti végeken szent László védi a hazát, menti az elrablott nőket, gyermekeket. — »Cserhalom! a te tetőd diadalnak büszke tetője!« — Géza Nándorfehérvár ostrománál a második koronát szerzi meg — a görög császártól.

Aztán megindul a hódítás a tenger felé. Horvátországgal és Dalmáciával kerekítik ki szent István birodalmát. S a mit legyver alkotott és megvédett, bölcs törvények szilárdítják és építik ki belsőleg. A vérszerződés alkotmányát, a pusztaszeri nemzetgyűlés törvényhozását, szent István, szent László és a bölcs Kálmán törvényei egészítik ki, melyeket már a felvilágosodottság, a humanismus magasztos szelleme leng át.

Igy épül fel külsőleg és belsőleg az Árpádok birodalma. Nem ártthat már neki a görög császárok hódítási kísérlete sem. A XII.

évszázad Árpádjai méltók az elődökhöz. Harczban erősek, a béke műveiben nagyok.

Nem a rettegés: a tisztelet és vonzódás érzetével tekint már a külföld is feléje. És jönnek, áramlanak telepések nyugatról, keletről kitölteni a belső hézagokat. Olaszok, francziák, németek, spanyolok nyugati kulturát, városi életet ültetnek át; ipart, kereskedést fejlesztenek. Besenyők, kunok, jászok betelepődése erősítik az ős keleti fajt. Oláhok szivárognak át a Balkánról az Al-Duna völgyébe s onnan a kárpátalji legelőkre, békésen legeltetve nyájaikat.

Magyar törvény, magyar kar védi a vendégeket. *Ők* üzik a békés mesterséget és pásztorkodást: a *magyar* harezol a közös hazáért. *Ők* gyarapodnak vagyonban és számban, a *magyar* ha kell, értök is önfeláldozóan pazarolja véréit és életét.

Boldog egyetértés, testvériség honol a hármass hegy és négy folyó partjain. A bibliai boldog idők bekövetkeztek: »Egy akol, egy pásztor, a farkas a báránynyal egy jászolból eszik.«

És az erős Árpádok legnagyobb ereje abban áll, hogy legyőzik önmagukat is és királyságuk hatalma által nem ragadtatnak az önkényes uralom, az absolutismus csábító örvényébe.

A magyar alkotmányos szabadság állandóan virágzik és tovább fejlődik.

Már a vezérek korában »egy fejedelemnek hódol« s pusztai köztársaságában is dynastikus érzelmű nép a magyar; de önkormányzatára, szabadságára azért féltékeny. A hírnökök így hívták össze a fegyveres országgyűlésre a vezérek korában a magyart:

»Isten és a *magyar nép szava*, hogy mindenki fegyverben megjelenjék pontosan a *község tanácsát* és *parancsát* meghallgatni!«

A királyság megalapítása után is megtartatnak az alkotmányos formák: a királyi tanács hozza a törvényeket s a nép megjelenhet évenként a *székestehérvári törvénynapokon* jogorvoslatért.

II. Endre aranypecsétetes szabadságlevele 1222-ben írásba és pontokba foglalja a politikai nemzet szabadságát, kiváltságait. Csak egy régebbi *alkotmány* van a világon: a hét évvel az előtt kelt angol magna charta; de egyik sem új alkotás, csak az életben meglévő régebbi jogok formulázása.

S lehet-e a szabadságnak erősebb biztosítása, rajongóbb tisztelete király és nemzet részéről egyaránt, mint midőn törvénybe iktatják, hogy ha a király ezt a törvényt megsértene, a nemzetnek jogában áll ellentmondani és ellenállani.

És ezt — jegyezzük meg jól — nemzeti uralkodó, a dicső Árpádok egyik jeles királya, a szent királyokkal egy sorba állított II. András alatt iktatják törvénybe; nem idegen dynastiával szemben; nem forradalom, nem felkelés, nem polgárháború eredménye.

Mi adta azt a csodálatos divinatíót nemzetünknek, hogy mintegy előre látta a késő századok eseményeit, hogy jöhet olyan idő, midőn a nemzetnek saját királyaival szemben kell nemzeti jogait, önállóságát védelmeznie? Pillanatnyi szükség nem, hisz király és nemzet békében él, idegentől nincs mit tartani, mert viragzik az Árpádok családfája: Béla herceg a trónörökös a nemzeti jogok előharcosa, Kálmán herceg az újonnan hódított Galicziában királykodik. Talán a *bölcs előrelátás*, hogy fegyveresen is törvényesen védhesse magát az elnyomatás ellen; de mindenkéftl a *hazaszeretet és a szabadságimádás*, a melyben az állam fenállásának talizmánját látták.

Szent hazaszeretet, mibe mártsam tollam,
Hogy dicső képedet híven lerajzoljam?

kérdezte a költő. Nézz arany bulládra magyar, megtalálod ott törvénybe iktatva. Elmondja az, hogy király és alattvaló halandók, elhullnak mint a fák levelei, mezők liliomai, de neked élni kell óh hon! s örökre mint tavasz virúlni, az új nemzedékek végtelen sorozatán. Elmondja, hogy ime kezdedbe adom szabadságod palladiumát, élj vele békésen, ha lehet, oltalmazd karddal, ha kell, mert szabadság nélkül az élet nem élet.

A mi a madárnak a levegő ég, a halnak a víz, virágnak a harmat, oroszlánnak a szabad természet: az a magyarnak a szabadság, -- a szabad haza. A magyar *szabadságáról* beszél az első idegen történetíró, arról szólnak a magyar nép első lantosai, az igriczek, *vitézi tettekről* zengenek a parasztság csalla meséi s a hegedősök csacska énekei. Egész lényöket áthatja »a költő, a szabadság ez örök lámpája« jeligeje:

Haza és szabadság, ez a két szó, melyet
Először tanuljon dajkától a gyermek

És ha a csatában a halál eléri
Utószor e két szót mondja ki a férfi!

Ez, a királyi házat és nemzetet átható hazafias közérzés teszi erőssé és hatalmassá az árpádkori Magyarországot. Ennek köszönhető, hogy oly iszonyú csapást, mint az 1241—42-iki mongol-tatár dúlás, kiállott, túlélt s aránylag oly hamar kihevert nemzetünk.

Ezért nem ronthatott el téged egykoron
A vad tatár khán xerxesi tábora
S világot ostromló töröknek
Napkeletet leverő hatalma.

(Berzsenyi: A magyarokhoz.)

Egy nemzedék multán 1278-ban már a szomszéd Ausztria és Habsburg-ház sorsa felett dönt a magyar sereg, midőn a Morva-mezején Ausztriát és Stájerországot Habsburgi Rudolfnak szerzi meg a cseh Ottokárral szemben.

Sajnos, az Árpádok sem kerültek ki a mulandóság kegyetlen végzetét.

De midőn árván maradt az általuk fölnevelt ifjú erőben dúzadó Hungaria, olyan dús örökségben hagyták hátra, hogy a leghatalmasb királyok versengettek elnyeréséért.

Első nemzeti dynasztiánkra csak büszkeséggel s hálával eltelve szívünkben gondolhatunk vissza ezredéves ünnepünkön, mert nekik köszönhetjük első sorban, mint gyermek a szülőknek, a mik vagyunk. És én utánna mondom első nemzeti történetírónk Béla király jegyzőjének egyszerűségökben sokat mondó szavait: »*Mely királyokért légyen dicséret és tisztesség az örök királynak és boldog anyjának Máriának*, kinek kegyelméből Magyarország királyai és nemesei birják az országot boldog véggel, most és mindörökké. Amen «

IV.

A mit a magyar Árpádok alkottak, a francia-olasz-magyar Anjouk és a választott királyok tovább fejlesztették.

Nagy Lajos alatt a magyar hatalom körébe került Lengyelország, Moldva, Oláhország, a Balkán országai, Velence és egyidőre Nápoly. Nem költői frázis, történeti valóság, hogy Magyarország ekkor Európa leghatalmasabb állama volt.

Oh nagy volt hajdan a magyar,
Nagy volt hatalma, birtoka:
Magyar tenger vizében hunyt el
Észak, kelet s dél hulló esillaga.

Egy emberöltő mulva a római császárrá választott magyar király, Zsigmond alatt oly nagy divatja volt a magyar nyelvnek és ruhának, hogy a Rajnától a Dnyeszterig mindenfelé beszélték és viselték.

Hunyadi János diadalainak híréből visszhangzott az egész Európa.

Corvin Mátyás egyaránt nagy volt, mint király, mint hős s mint a tudomány és művészet kedvelője és pártfogója. Budai várpalotája az olasz renaissance műremekeinek valóságos kincses múzeuma volt. Kardja erejét ismerték Boroszlóttól Konstantinápolyig és Jasszytól Bécsig; nemes lelkét, jó szívét Kolozsvártól Prágáig és Nápolyig.

És nagy szükség volt az erő-gyűjtésre. A félezredév zivatarait kiállott Magyarország a legnagyobb megpróbáltatás elé jutott. A kit nem győzhetett le nyugat népei ereje: egy keleti nép, testvérfaj élethalál harca századokon át ostromolt. Közel állottunk a sír széléhez. »Nemzeti nagy létünk nagy temetője Mohács« elnyelte a királyt és népünk ezreit; Buda, Eger, Temesvár és Szigetvár falai világrengető harcokról regélnek.

És a segítségül hívott testvér Ausztria, mostoha testvérként örökségünkre áhítozott. A mit a töröktől meg tudtunk menteni, ősi alkotmányunkat, nemzetiségünket, zsákmányul kívánta az ígért segítségért. Kinizsi példájára sokszor kellett két kézzel harcolni: kelet és nyugat ellen.

És itt, *Erdély*, bérczes kis hazánk, a te dicsőségedet zengi a magyar történetírás és nevedet áldja a hálás utókor. Midőn a Hunyadiak, Zrinyiek, Dobók, Szondyk, Losoneziak már elvérzettek: te adtál nekünk Szapolyaikat, Báthoryakat, Bocskait, Bethlent és Rákócziakat. Áldás nevökre millenniumunk ünnepein!

Még így is sokszor zengett a gályarabok síralmas éneke, hogy »Uram Jézus Krisztus siess már eljönni. Most már a mi lelkünk kész elődbe menni!« és a bujdosók keserve, hogy »Jaj már minékünk magyar nemzetnek« és a »Zokogó sírással sírhatsz magyar nemzet,« vagy a többi »Jajszó, melyek édes hazánk romlását síratják.«

Majd felhangzott a Rákóczi kesergő, a

Haj Rákóczi, Bercesényi
Vitéz magyarok vezéri

s fellángolt a magyar szív, megdobbant a magyar föld a Beszki-
dektől a Kiskárpátokig s futott a labancz Rákóczi villámai elől.

Hosszú testvérharc után végre a nemzet és királyai kezdtek
megérteni egymást: a nemzet a töröktől felszabadításért lemondott
szabad királyválasztási jogáról, III. Károly jóindulatú reformjaira a
pragmatica sanctio, a leányág örökösödésének elfogadása lett a fe-
lelet és Mária Teréziáért felzúgott a »vitam et sangvinem« (életet
és vért), fellobogott a ősi magyar vitézség a Rajna mellett, a lau-
terburgi sánczoknál, Berlin utczáin a magyar huszárság »lovuk
aczellkörme csattogott« s a francia forradalmat követő hadjáratok
alatt a magyar hűség és loyaltás megmenté a monarchiát.

De a mit erőszak s férfi erő nem tudott elérni, majdnem el-
érte a lágy simogatás, a női király. A nemzeti önérzet elszenderült,
»romlásnak indult hajdan erős magyar.«

»Eldődeinknek bajnoki köntösét
S nyelvét megunván, rút idegent cserélt.«

(Berzesényi: A magyarokhoz.)

A honfi fájdalom megdőbbenve kérdezte századunk elején:

»Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére?«

A felelet szomorú volt:

»Itt van a hon, ah nem mint a régi...
A dicső nép, mely tanúlt izzadni
S izzadás közt hősi bért aratni
Névben él csak, többé nincs jelen.«

(Kölcsey: Zrinyi dala.)

Még az ifjúságtól is azt kellett kérdezni:

»Lesz e gyümölcs a fán, melynek nincs virága?
Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága?...
Egész nagy csillagok voltak őseitek,
És ti? csak parányok!«

(Petőfi: A magyar ifjakhoz.)

És a magyar irodalom virrasztó lantosai felébresztették az elszenderült nemzetet:

»Ébredj nagy álmaidból
Ébredj Árpád fia!
Fölkelt a nap; hazádnak
Föl kell virúlnia.«

(Bajza: Ébresztő.)

A felsóhajtásra, hogy

Multadban nincs öröm
Jövőben nincs remény,

Széchenyi prófétai szava felelt vissza, hogy

»Magyarország nem volt, hanem lesz.«

Megindult az új honalkotás munkája, felépíteni a régi omladékaiban az új Magyarországot.

Huszonöt év nehéz küzdelmeivel Széchenyi a legnagyobb magyar, Wesselényi Erdély büszkesége, Deák második Verbőczynek, Kossuth a haza atyja, br. Eötvös, Szalay, s annyi jelesünk kivívták az 1848-iki törvényeket.

De a vér nélküli forradalmat megirigyelte tőlünk a sors s a kiknek jogokat adtunk s a kiket magunkhoz emeltünk, azok ütöttek ellenünk pártot.

A történelem ítélőszéke mégis nekünk adott igazat. A történelmi jogok, egy évezred öröksége az 1867-iki kiegyezésben végre is diadalmaskodtak és most

Megfogyva bár, de törve nem
Él nemzet e hazán,

s új alkotmányos élete két évtizede múltán, millenniumát ünnepelve a világ ítélete elé bocsátja a béke alkotásait, megmutatni, hogy — koronás királyunk szavai szerint — »a magyar nemzet, fentartván az államot sok viszontagság között, dicsőségesen, egy évezreden át, nemcsak a harcsterén tudta vitézségével a trónt és hazáját megvédeni, hanem a művelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és foglalhat el a művelt nemzetek között.«

Királyi szavak, a magyar nemzetnek milleniumi arany-bullája!
A legilletékesebb bíró mondja ezt:

»A legelső magyar ember a király
Kiért minden honfi karja készen áll.

Fény nevére, áldás életére!
Fennkiáltja minden hű ajak.«

(Vörösmarty: »Szép Ilonkák«-jából.)

V.

Történelmünkön végig tekintvén, vessünk egy futó pillantást egyetemi ünnepünkön *irodalmunkra* s a magyar nemzeti tudományok és iskolák fejlődésére is.

Inter arma silent Musae
(fegyverzörej közt hallgat a múzsa)

mondja a latin költő.

A magyar múzsa akkor mindig hallgathatott volna. Pedig

„Harczmaraj kell a magyarnak
Hogy vidúljon érzete.“

(Kisfaludi K.: Budai harcjáték.)

A magyar múzsa is harcban szólal meg s harcot énekel. Az ősi pogány kor költészete Attila, Álmos, Árpád, a hétvezér daliás alakjai körül szövi jobbára történeti énekeit.

Hogy a honfoglaló magyaroknak már költeményeik, *dalaik* voltak, tudjuk *Ekkehard* német krónikástól. A szent-galleni svájci zárdában 926-ban vendégeskedő magyarok lakoma után tánczra perdülnek s vígan dalolnak (a velök mulató hóbortos barát szerint »kiabálnak isteneikhez«.) A hittérítő szent Gellértet az alföldön útaztában magyar dal ébreszti föl álmából. Tetszett neki, mert úti társát, a német Waltert is felkölti, hogy hallgassa, miként hangzik a magyarok éneke s a daloló leányt megjutalmazza.

A nép beszél és regél, az igriczek, hegedősök és lantosok énekelnek; természetesen *magyarúl*. Első nemzeti történetírónk szerint:

»Az oly igen nemes magyar nemzet eredetének eleit s minden vitézi tetteit a parasztság csalfa meséiből vagy a hegedősök csacska énekéből mintegy álmodozva hallgatja.«

S mert ezt III. Béla király jegyzője már nem tartja nemesi dolognak, salonképesnek (sőt »igen éktelen és elég illetlen«-nek) — megírja az *első magyar historiát* »A magyarok tetteiről«, főkép a honfoglalásról; sajnos, *latin* nyelven.

Megírta ő már előbb a »trójai historiát s a görögök harczeit« is — *az iskolában*.

Nemzeti *költészet, történetírás* és *iskola* tehát jóformán egyidős a honfoglalással.

A nemzeti irodalom (még a szó nem *írott* értelmében) hősokeket énekel, az iskola (a társadalom és élet gyakorló iskolája) katonákat nevelt.

Ahoz a lóhátról nyilazási ügyességhez, melyről a magyar híres és rettegett volt, zsenge gyermek korától a férfikor teljességéig gyakorolnia kellett magát a lovaglásban és a nyíllövésben. Azért ajánlja Leo császár is a görögöknek, hogy a nyíllövésben 40 éves koráig az egész lakosságot kellene gyakorolnia, mert a magyarok úgy tesznek. A kozák a fiát ma is 6 éves korában beírta kozáknak; még Wesselényit is 6 éves korában dobta az atyja egy szilaj paripa hátára.

A keresztyén és békésebb korszakkal a régi nemzeti költészet mellett *vallásos irodalom* keletkezik s valódi *iskolák* létesülnek nyugati minták után, a népiskoláktól elkezdve — az egyetemig (ha a veszprémi az volt?) vagy legalább a papnevelő káptalani iskoláig, a minő minden püspökség mellett alakult.

A keresztyén kor elejéről reánk maradt *szentek legendái* a cultura terjedéséről Magyarországon már örvendetes képet festenek.

Van kézzel fogható bizonyítékunk is. A magyar építőművészet gyönyörű emléke a *jáki apátság temploma* a XII. századból a kiállításon is látható.

Itt Erdélyben a *kercezi apátság* temploma és kolostora hirdeti fennen az Árpádkori művészet fejlettségét a XIII. század elejéről.

S az európai befolyás nem nyomta el a magyar nemzetit. Bár a vallás és tudomány hivatalos nyelve, mint Európaszerte, nálunk is a latin, de az élet és gyakorlat nyelve a magyar marad.

Kálmán király törvényeiről kimutatható, hogy magyarul írtak; XI.—XII. századi okleveleinkben sok a magyar szó, kifejezés;

az első magyar nyelvemlék a *halotti beszéd* a XIII. sz. elejéről való.

Az európai cultura, tudomány és művészet tehát termékeny talajra talál az ifjú Magyarországon; de karöltve halad és fejlődik azzal a magyar nemzeti is.

Az Anjouk és a vegyesházi királyok alatt a nemzet szellemi látköre mindig jobban tágult s a magyar cultura a többi európai államokéval egy színvonalon állt.

A műpártoló Anjouk alatt az iskolák szaporodnak, a képzőművészetek virágzanak, a tudományos és nemzeti irodalom fejlődik.

Nagy Lajos 1367 ben egyetemet alapít Pécsen, melyet V. Orbán pápa ugyanazokkal a szabadalmakkal ruház fel, melyekkel a csak két évvel korábban keletkezett bécsi egyetemet. Ez intézet a mohácsi vészig virágzik, akkor tanárai és hallgatói karddal cserélik fel a könyvet s a 22,000 magyar vértanúval együtt ők is hősi halált szenvednek a hazáért. De az egyetem a mohácsi vérkeresztység után is tovább virágzik még egy ideig, sőt még 1543-ban is számos hallgatóssággal dicsekszik.

És ez nem az egyetlen egyeteme a középkori Magyarországnak.

Ha az Európa legrégebb egyetemeivel egy időben, a XII. században keletkezni hitt veszprémi, *nem egyetem*, hanem csak *székesegyházi főiskola* volt is: a Zsigmond király alapította *ó-budai* egyetem létezésében nincs okunk kételkedni.

Igaz, hogy Mátyás királynak a pápához intézett kérelme szerint nálunk »némikép hiányos az egyetemi tanulmány«; de hát van-e a világon egészen hiánytalan egyetem? A tudomány ezélja a haladás, s az az egyetem a legjobb, a melyik leghamarabb kinő keretéből; a melyik legtöbbet »gyűjt régi lénynél új szövőtneket.«

Nem akarom ezzel a kolozsvári egyetemet túlságosan dicsérni, a melyet mióta lenáll, mindig építenek. Mátyás király is csak azért hiányolta az egyetemes tanulmányt, hogy egy új egyetem felállításához nyerje meg a kor szokása szerint a keresztyénség feje engedélyét. A pápa 1465. máj. 19-én kelt bullájában tényleg engedélyezi egy új egyetem felállítását. *Pozsonyban* létesül ez új egyetem, a melyen Regiomontanus János a híres csillagász, Galilei előtt száz évvel tanítja a föld forgását s a mely sűrű érintkezésben

áll a szomszédos bécsivel. Ez az egyetem azonban rövid ideig virágzik, alapítója Vitéz János esztergomi érsek halála után megszűnt.

Mátyás király a budai várban bent állított föl egyetemet s Heltai krónikája szerint egy monstruozus egyetemet tervezett volna 40,000 hallgatóra valahol a budai hegyek alatt, de ez minden valószínűség szerint táborhely akart lenni, mint a hogy Salamon Ferencz kimutatta (Budapest története III. k. 306)

Mátyásnak tudományszeretetét, művészet-pártolását fennen dicsőítik egyéb alkotásai is: világhírű könyvtára, építkezései, az udvarába gyűjtött jeles tudósok, művészek. Udvara a legfényesebb és legmíveltebb volt az Alpeseiken innen az egész Európában, sem a német császár, sem a francia király nem vetélkedhetett vele. Maga is központja egy egész irodalomnak. Választásakor örömeiket zengenek a pesti diákok az utcán:

Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra.

Uralkodását prózában, hőstetteit versben magasztalják, pl. »Szabács viadalját.«

»Mely nagy harcolás volt Szabács alatt!
Menden ott vitézségét mutatta,
Mert királ őket hozzá nügatta,
Egy idén nagy jeles strumlást tőnek,
Azzal magyarok jó nevet vőnek.
.....
Ezt meghallák mend Törökországban
Török császár lőn nagy bosszuságban.

Halálát is egyaránt siratja Clio, s a költészet műzsája.

Néhai való jó Mátyás király
Sok országokat te bírál
Nagy dicsérető akkoron valál
Ellenségednek ellene állál

Hatalmasságot jelentéd
Bécsnek hogy városát te megvennéd.

Magyarországnak fénes tikere, világa
És rettenetes bajnoka.

Népek kezett nagy bizodalmas
Légy úristennél már nyugodalmas.

Ilyen magasztalásokkal siratja el a nagy királyt a Mátyás király halálára írt vers szerzője.

Mátyás tudományszeretete korszakalkotó azért is, mert alatta létesül az első magyar nyomda Budán, melynek első terméke egy magyar történelem, a »Chronica Hungarorum« 1473-ból.

E néhány vonásból is látszik, hogy a hazai irodalom s tudomány fejlődése teljesen össze van forrva hazánk politikai történetével, egyik a másik nélkül alig érthető.

A renaissancet és humanismust, a szellemi újjá születést nyomon követte a protestantizmus, a vallásújítás, s ennek legerősebb fegyverei: az iskolák és nyomdák alapítása. Ez az irodalmat mindinkább összeforrasztotta a nemzeti élettel, főképp az önállóságért vívott harcok után; úgy hogy Magyarországon mást, mint *nemzeti irodalmat* ekkor képzelni sem lehet. Az irodalom a reformatioval nyelvben is nagyrészt *magyarrá* válik, de a latin nyelvű is csak úgy duzzad a nemzeti karaktertől, szellemtől.

Kell-e magyarosabb jellegű, nemzetibb szellemű munka, mint a Verbőczy *latin* Tripartituma?

Erdélyben a törvényhozás nyelve is a magyar már a XVI. század közepétől.

A vallásfelekezetek üdvös versengése lendületet ad a főiskolák alakításának is. A középkori egyetemek elpusztulván, helyettök felekezeti főiskolák állíttatnak fel; s ezek mellett a külföldi egyetemeket oly sok magyarországi ifjú látogatja, hogy névleges elősorolásuk kötetekre rug. (Magyarországi tanulók a külföldi egyetemen I—III. k.)

Az elpusztult régi magyar egyetemek helyett az ellenreformatio nagy előharczosa Pázmány Péter 1635-ben alapítja a *nagyszombati* egyetemet. A hittudományi és bölesészeti karhoz csak később, 1667-ben járult a jogtudományi kar s Mária Terézia alatt, a ki Budára tette át, egészítettett ki az orvosi karral.

A külön álló Erdélyben is korán mutatkozott s állandó volt a törekvés egyetem alapításra.

A XVI. század derekán egymásután keletkeznek főiskolák Kolozsvárt, Váradon, Gy.-Fehérvárt, Enyeden stb.

Báthory István fejedelem és lengyel király, míg maga a magyar vitézségnek szerez dicsőséget fent éjszakon az oroszok ellen vívott győzelmes hadjárataiban; addig Erdélyben a békés tudománynak terjesztéséről gondoskodik, midőn 1579-ben a jezsuitákat Kolozsmonostorra s 1581-ben Kolozsvárra telepíti egy főiskola (egy bár csonka egyetem) létesítésére.

Bethlen Gábor és Rákóczy György, Apáczai Cseri János s a mult százév egyetemalapítási törekvései nemzedékről nemzedékre megújulnak, a nélkül, hogy testet ölthettek volna.

A legújabb alkotmányos korszak valósíthatta meg csak a régi Erdély háromszázados törekvését, midőn dicsőségesen uralkodó királyunk 1872. oct. 12-én szentesítette a magyar országgyűlés 1872. XIX. törvényezikkét, mely egyetemünket megalkotta. Ő felsége 1881 jan. 4-én az alapító levél kiállítását elrendelvén, megengedte, hogy az ezentúl legmagasabb nevét viselje és most az alapítást teljessé tette azzal, hogy a történeti hagyományok szerint szokásos díszjelvényekkel tüntette ki.

Egy év múlva ünnepli egyetemünk negyedszázados fennállása jubileumát. Adná a Mindenható, hogy megérje millenniumát is, miként nemzetünk s hogy az ezer év utáni késő unokák azzal a büszke meglelégedéssel tekinthetnének majdan vissza egyetemünk történetére, mint a minő hazafias és nemzeti büszkeséggel gondolunk mi őseinkre, a honfoglaló és honfentartó magyarokra.

Ők megtették kötelességüket; tegyük meg mi is, hogy valószínű a költő szava:

Csak sást nemzenek a sasok
S nem szül gyáva nyulat Nubia párdueza

A jövő ezerévének egy biztos talizmánja van:

a munka s a tudomány,

a ki ebben a versenyben győz: azé a jövőendő!

VI.

És most befejezésül hozzád fordulok nemes ifjúság, hazánk jövőjének reménysége, a kiben a multak megújulnak, a kikben mi, előbbi nemzedék, feltamadunk.

Te egy boldog, békés és munkás kornak szülötte vagy. Használj az időt, a mely elröppen, mint a gondolat.

Apáink vért, éltet áldoztak e honért; az iskola padjaiból, mint gyermek ifjak mentek a csatatérre, lettek »vörös sapkások«, honvédek, Hunyadi és Rákóczi huszárok; felújították a honfoglaló ősök, a törökverő magyarok, a kuruczok, a Rákóczi villámai hősi dicsőségét, hogy örökségül hagyhassák reánk azt, a mi a magyarnak mindig legdrágább kincse volt.

És nem volt elég a kiontott vér. A délről, keletről és nyugatról reánk zuduló viharral megküzdöttök; de észak zord szele elfagyasztá a szabadság fája zsenge virágait (1849). Egy évtizeden át könny öntözgeté a véráztatta földet s a szabadság fája újra virágozni kezdett. Egy télemleröltő telt belé, mignem »megenyhült a lég, vidült a határ«, a száműzöttek, a bujdosók visszatérhettek, »az ócska fészket megigazgatták« s az új honfoglalást a törvénykönyvvel kezükben végrehajtották (1867.)

»Ismét magyar lett a magyar«, az elszakadt »két ország egygyé olvadt,« »az élet visszakérte szellemét«, lett már ismét »szeretett király.«

Apáink dicsősége, szenvedése, kitartása és győzedelme, az új honfoglalás már a múlté, a történelemé; miénk a munkás jelen, a tovább fejlesztés kötelessége; tiétek a jövő, a honfentartás dicső hivatása.

Tekintsetek vissza a múltra; tanuljatok meg Zrínyi Miklóstól a költőtől, hogy »*egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók*«; de ne azért, hogy elbizakodjatok, hanem, hogy érezzétek az erkölcsi kötelességet, mely a múlt tanulságából reátok háramlik.

»Csak törpe nép felejthet ős nagyságot

Csak elfajúlt kor hős elődöket

A lelkes eljár ősei sírlakához

S gyujt régi fényél új szövétneket.«

(Garay.)

De ne csak a multon merengjen lelki szemetek. Ha a kötelességtudás, a munkaszeretet, a hazafiság eszményképét megtestesülve

látni óhajtjátok: tekintsetek fel ős Buda várára, »a legelső magyar ember« fölként személyére. Hajnaltól estig munkával telnek napjai; palotája ajtaja nyitva gazdag s szegény előtt; míg szívét az emberi sors közös végzetének nyilai sebzik: lelkét fölemelik népei boldogításának magasztos gondjai.

Legdicsőbb királyaink szellemét látjuk feltámadva, megelevenedve fenkölt szellemében, a mely ez ünnep magasztos perceiben is itt lebeg fölöttünk, annyi millió alattvalói seregében nem feledkezve meg rólunk sem, az ő dicső nevét viselő egyetemünkről.

Millenniumi legmagasb kitüntetése, egyetemünk ez alkalommal először használt díszjelvényei, legyenek megszentelt zálogai annak, hogy a koronás apostoli király munkában és tudományszeretben tündöklő példányképe mindig előtte fog lebegni az egyetem tanárainak, polgárainak. A mi szent István, vagy szent László képét régi zászlainkon: sugározza át az a kegyelet egyetemünk alapítójának képét insigniainkon. Jövel új ezredév, a munka, a béke, a tudomány és a boldogság ezer éve, bizalommal nézünk eléd, remélve, hogy alma mater »in hoc signo vinces!«

És te nemes ifjúság, védj szívedbe a magyar szent korona viselőjének millenniumi szózatát, melyben a múlt dicsőségét, harci vitézségét és a művelődés terén kivívott eredményeket magasztalva, »a magyar szent korona iránt való hűségre, a hasznos munkára, a tudományok terjesztésére s ez által az ország javának és dicsőségének előmozdítására« hívja fel a hazának minden polgárát.

Ez biztosít nekünk, hazánknak és nemzetünknek újabb ezer évet, ez nekünk halandóknak utódaink szellemében feltámadást és örök életet.

Erre kérjük áldásodat mindenható Isten, Magyarok Istene,

kit a bölcs lángesze föl nem ér
csak titkon érző lelkünk óhajtva sejt.

(Berzsenyi: Fohásza.)

Hálát adunk, hogy nemzetünket, hazánkat ezeréves dicső multal áldottad meg; hálát adunk, hogy mi vagyunk az a boldog nemzedék, kik millenniumot ünnepelhetünk, s esdve kérünk: áld meg országunkat, mi magyar hazánkat, áld meg királyunkat.

Isten segíts, népeknek Istene
Tedd jóra, munkássá e nemzetet;
Hogy a mihez fog óriás keze
Végére hajtson minden kezdetet.
Add, hogy mit ember-ész és kéz kivívhat
Ne várja mástól, mint szerencsedíjat.*

(Vörösmarty: Hymnusából.)

Jövel szentlélek Úristen, töltsd be szíveinket épen — nemzetiség különbség nélkül a haza- és munkaszeretettel, hogy tőled csak az áldást várjuk, de mi magunk tettekkel munkáljuk és biztosítuk a jövő ezer évre is, hogy

Éljen a haza!

Éljen a király!

SZÁDECZKY LAJOS.

Ezer év.*

1.

Szilaj paripákon száguldó vitézek,
Viharos villámmal viadalra készek,
Messzi Ázsiában, az ősi hazában,
Útra kerekednek egész nemzetestül:

Büszke szemök csillog, dali vérök pezsdül,
Fényes kardjok villog, haj, nem is hiában,
Népek vére fösti szapora szálltában, —
Áttörnek, robognak szívökön keresztül.

2.

Elöl öreg Álmos, s a sorsnéző táltos,
Felettök felhőben a jós turul szálldos;
Hej, nem indul tova egész nemzet soha
Maga elszántából, — Isten igazgatja,

Isten madarának szárnya nyilatatja;
Mert bár legyen hona sanyaru, mostoha,
A rögéhez köti kedvesi mosolya, —
Minden szent emléke édesen marasztja!

3.

Száll a turul fennen, a hősök utána
Lelkes Lehel kürtje riadó szavára;
Merre a vad Volga harsog kavarogva,
Hullámira kelnek, s a nyomukon rengő
Menyecskebűl, lánybút egész rózsaeerdő,
Pirulva, kaczagva, játszva, imbolyogva,
Alatta megsimul víz haragos sodra, —
Hisz virág a terhe, vagy megannyi sellő.

4.

S aztán széleseben szelik át a pusztát,
Falas városokon vágnak széles utcztát;

* Előadatolt a kolozsvári m. kir. Ferencz József-tudomány-egyetemnek a magyar nemzet ezeréves fennállásának örömére folyó évi május 31-én rendezett díszünnepén.

Vár előttük megdül, a föld is megrendül,
Robbanó rohammal megveszik Kiévet,

Hol magyar a kunnal viaskodva vérzett:
Közös nemes törzsnek a néprengetőgéből
Két sudaras ága, mely magasba lendül,
De egymásra ismert, újra testvérré lett.

5.

Száll a turul fennen, s a leventék véle,
Felszöknek a Kárpát fenyves, hús ölére;
Le Munkácsnak onnan, hol a láng fellobban,
Az áldozat lángja — hadak istenének:

Rá zendül az ének, hej, csak az az ének,
Mikor egész nemzet szíve összedobban,
Hálálkodva vígad negyvennap torban,
Örömríadása felcsattog az égnek!...

6.

Aztán tovább Unghnak, — jövendő határúl
Ez a Tündérország előttük kitarúl;
Vezér-buzogányát itt átveszi Árpád...
Hát Álmos? Csak eltűnt egy pillanat röptén,

Szellőbe, felhőbe vagy az égbe törvén;
Hadúr madara is megrázta a szárnyát,
És sугárba fészolt a szem határán át:
Már a magyar helyben, az *Igéret földén!*

7.

Hej, ha bírnám, írúám, büszke lángírással,
Tündökletes fénnel, hajnal-hasadással:
A hogy Árpád felkél, s mint süvöltő felszél
A nagy Adriáig végig seper serge:

Repül a mi polyva, roskad a mi renyhe,
S a magyar jobbágya, még mielőtt eszmél,
Hódoló szavakat hebegve keresgél: —
Csak dadog a nyelve, oly nehéz a terhe!

8.

Akad a ki berzeng, a szegény tót herczeg,
De ráüzen Árpád és meglapúl bezzeg!
Megárúl békében, egy szép fehér ménen,
S egy aranyos féken országát eladja:

Minden maradéka még ma is siratja!
Mert a magyar itt a szlávtság tengerében
Áll világ fogytáig kemény sziklaképen,
Melyen tajtékozva törik meg a habja!

9.

Bolgár Zalán bizik: hátha ellenállhat?
 S az alpári sikon vet göröggel vállat...
 De reáút nyomban, mintha menykő robban,
 Rettenetes Árpád, s megfut a nyomorult...

Lám, Ménmaróth bölcsőbb, a mikor megszorult,
 Felajánlja lányát földestül legottan
 Fejedelmi Zsoltnak hízelgő, szép szóban,
 S bírta várát nyugton, míg sírja béborult!

10.

Töhötöm meg közbe' a Meszesen tör be,
 Lengő lobogóval az erdélyi földre,
 Alázkodó népe leomol elébe, —
 S hűséget esküszik magyarok urának...

Ragyogó aczéllal a merre csak járnak
 Az ősi leventék az ország széltébe, —
 A hármás hegy orma, négy folyam vidéke
 Hiröket verdesi a széles világnak!

11.

Szer mezején aztán felgyűlnek a bátrak:
 Fehéren fodroznak megszsi el a sátrak.
 Árpádot a dalják most fejkül vallják,
 Szerződnek szorosán, minden szavok eszély:

Belőle szabadság, erő, fenség beszél!
 Leteszik közösen Alkotmány alapját,
 Minden újabb követ ma is arra rakják:
 A szeri szerződés e nép lelkében él!

12.

S már talán megülnek? Ném, ki a világnak!
 Kalandról kalandra félszázadig szállnak,
 Szedni hírvirágot, s a németen vámot...

Hej, bizony ez akkor nekünk arat, árul,
 Ha csak nevünk hallja, menekszik távul;
 Félszében elrontja a szent Miatyánkot,
 Mert a hol a Gonosz, elő minket ránt ott:
 De szabadíts meg a magyarok kardjátúl!

13.

S az olasz, francia és görög homlokán
 Paripáink körme szikrázik szaporán...

Ha az ég nem ójja, nincs más hatalmasság...
 Beh jól adta Isten, hogy nem valánk többen,
 Kik irtva kapdosánk németben, görögben...
 Mert ha csak tíz millió akkor a magyarság:
 Európa népe hol volna manapság?
 Még a kérdésre is össze a szív döbben!

14.

De jaj, mint az éjféli, elborult felettünk:
 Merseburg, Ágosta sohasem feledtünk!
 Hol a német száma és a Lech hulláma
 Dagadó árával a magyart elönté...
 Oda az ígézet: nem győzhetlen többé!
 Régi regős kobza búsan búg utánna,
 Könnyé töredezik panaszos síráma:
 Oda Böles, oda Súr, Lehel is örökké!

15.

Gejza csak elmélyed: az Igére megtér,
 Békél a Nyugattal, mint igazi testvér,
 Beczézgeti népit... A fia már térít:
 Királyi kezében a fényes kereszttel
 Bolygja ez országot, biztat és engesztel;
 Fenséges szemében a rajongó mély hit
 A meny felé verdes, örök üdvöt épít...
 Hirdeti az Irást: maga áld, kereszttel!

16.

S a merre csak vonul *István*, az apostol:
 Támad nyomán egyház, iskola, kolostor;
 S bent az öblös termek sötét töredelmek
 Vezeklő, esdeklő jajától hangzanak:
 Lepattog a lélek szárnyáról a salak.
 S vallás és tudomány kelendőre kelnek:
 Messzever a fénye a magyar szellemnek...
 Béla, László, Kálmán elébe rajzanak!

17.

Mind az egész nemzet nyiltan, im, keresztyén,
 Édes epedéssel csüng az Ur keresztyén;
 De halld csak a berket: tán a lomb nyögeltet?
 Titkon a régi hit áldozata szállal,
 Szívekbe szaggat a gyászos, zokogó dal:
 Hadurat siratja, a kit nem feledhet,
 Hadurat temeti ezüstös ér mellett
 Tündérivel együtt, ős-magyaros torral.

18.

Hej, kínos a bánat, szerettet vesztet,
 Hátha egy *Isten* az, a kit nem felejtesz!
 De kiragyog újra az égnek azúrja,
 A magyarok napja tör megint magosra:
 Birodalmok szélit három tenger mossa!
 S ha Lajos fellángol lovagi bosszúra,
 Itália földét Nápolyig megdúlja, —
 Selymes fűvét hada a vérbe tapossa!

19.

S a mikor megjelen hős Hunyady Mátyás: —
 Járja e világot, mint sebes villámlás!
 El nem puhul érte tudósi körébe.
 Jajczavár, büszke Bécs és a tornyos Prága
 Lábaihoz ontja, mind a mi csak drága...
 Lelkünkbe lelkezett, minden dicsősége
 Visszavet kévéstül *e város fölébe*, —
 Nincs bizony a földön a magyarnak párja!

20.

De lebukott Phaeton, lebukott Ikárusz, —
 Minket is a végzet kajánul alázúz!
 A nemzet virága Mohácsnál levágva,
 Királya futtában a Cselébe merül...
 Posvány ékes testét földi éktelenül!
 S aztán másfél százig, mint pusztai szálfa
 A kavargó, zúgó világ viharába'
 Állunk és küzködünk egyedül, egyedül!

21.

Meg-megárad Kelet, ronda sáskarajjal,
 Izzó a levegő hörgő haláljajjal...
 Rajtunk törne által megemésztő lánggal,
 De a magyar bástya, s csattogó érezfokán
 Vissza véres fejjel kóvályog a pogány!...
 Ezer év ünnepén a lelkünk felszárnyal,
 Oh, jer Nyugat, hozzánk há'adó imával!
 Mi aczélunk védett a világ viharán.

22.

Meg-megrohan szintén ostorúl a német:
 Nem érti, nem érti ezt a tüzes népet!
 Gyűlöli a nevünk, s a mi csak szent nekünk:
 Zsoldosinak serge dúlva ide bégyül.

Még a sírokat is felforgatja végül.
Keserű a szívünk, száz sebbel vérezünk,
A magunk honában bujdosókká leszünk...
Régi dal, régi dal régi gyűlölségről!

23.

Hej, Boeskey, Bethlen, Thököly, Rákóczi
Magyar szabadságot siettek megóvni!
S ránk bagyjátok épen drága örökképen
Nemes áldozattal, büszke diadallal:

Ma is emléketek' magasztalja a dal!...
Oh, jertek, ti népek szeretet nevében,
Szász, oláh, tót, horvát ölelésre készen:
Megosztjuk véletek közül — akarattal!

24.

Közös a mi hazánk, közös a mi multunk:
Szenvedésből talán eleget tanultunk!
Nincs e honnak hantja, mit vérünk harmatja
Meg ne szentelt volna, — boldogságra várunk,

Mikor rendületlen, biztos a mi várunk;
Mert a ki ormán áll, a nemzet böles atyja,
Jogara a jószág, mi reánk árasztja, —
A legbölesebb király, *felséges királyunk*.

25.

Óh, édes nemzetem, óh, én drága felem,
A ki élsz Nyugaton, fogantál Keleten,
A vitézség nevelt, az okosság emelt,
Ezer éve mind nősz e tündér hazában:

Történeted írod ragyogó csodában;
Mert a honszeretet sugalt minden kebelt,
S megértetted mindig, mit a kor követelt:
Az új ezerben is törj előre bátran!

26.

Óh, édes nemzetem, óh, én drága felem,
Kivel szerelmetes tavaszom és telem!*

Vívtál eddig karddal, vívj ezután észszel:

Ekével, pörölyvel és tollal a kézbe, —
Viruljon feletted az áldásos béke!
Ha támadna mégis, küzdj meg minden vésszszel,
S diességéd fénye soha sem enyész el,
Hírednek, nevednek soha sem lesz

Vége!

SZÉCHY KÁROLY.

* Ez a sor a Balassa Bálint sora.

Város és haza.

(Ünnepi beszéd. Elmondattott Kolozsvár sz. kir. város ezredéves díszközgyűlésén,
1896 május 10-én.)

Tekintetes Törvényhatósági Közgyűlés!

Róma városa építésének ezredik éve közeledtével senki sem remélhette megmaradását Napocában, a *mai* Kolozsvár helyén levő praefectura székhelyén. A lakosok rémülten menekültek, mert a kárpok és a velök szövetséget kötött germánok Dáciaira ütöttek s tüzzel-vassal pusztítottak mindent Róma azonban még egyszer megmutatta erejét. Császára az arab Philippus, maga vezetett hadakat a szorongatott tartomány segítségére, 247-ben békére szorította ellenségeit, s a következő évben az örök városban a *dáciai* győzelem örömműnépével egyszerre s világra szóló lényenyl ülte meg *Róma alapításának ezredik évfordulóját*.

Napocában, száztíz év óta a rómaiak municipiumában, a senatus, a comitium s a belőle választott városi hatóság, az aedilisek, a praefectus és a provincia Parolissensis olt lakó procurator, a castrumból s a castra stativákból teljes fegyverzetben felvonuló katonák, sőt a castrum körül lakó polgárok is megjelentek a templomokban, Róma isteneinek szobrai előtt, a fogadalmi oltároknál, kedveseik kőkoporsóinál, hogy bemutatván áldozataikat, virágaikat, koszorúikat, hálásak legyenek a birodalom ezredéves ünnepén. Hiszen az állam hatalma mentette meg őket a végpusztulástól, melylyel városukat, tartományukat a kárpok s germánok népvándorlása fenyegette.

Valamivel több, mint két évtized múlva azonban Napocát is, Dáciát is egészen elborította már a germánok áradata, melylyel szemben Róma magára hagyta a tartományt. Legioival együtt vonult ki onnan a római állam eszméje; a dákok ivadékainak lelke nem

forrt egybe a rómaiakéval; az állam nem volt egyúttal haza, a jólét nem volt szabadság, az engedelmisség nem volt szeretet.

Róma ezredéves ünnepétől hetedfélszázad telt el a magyarok honfoglalásáig. Ez idő alatt germánok, szlávok, hunok, avarok szálltak a Kárpátok délkeleti felföldjére s nyílt, szabad, mezei élet után vágyakozva, rombadölni engedték a dákok és rómaiak városait. Napocát iszaprétegekkel borította be a Szamos; eltemette épületeinek nagy részét, — fű, fa, bozót nőtt a törmelékek fölött, repkény és iszalag futotta be a szobrokat, oltárokat, koporsókat.

Töhötöm honfoglaló magyarjai, ha elvetődtek erre a tájra, hova négy római út vezethette őket, csak romot, pusztulást találtak itten is, mint majdnem mindenütt új hazájokban. Csüggedetlenül fogtak *három* összeroskadt világbirodalom, a római, hun és avar állam omladékainak eltakarításához. Váraikhoz, templomaikhoz a moh és repkény alól kiszabadított régi köveket használták, de saját lakásaikat, az *igazi otthont*, melyben ezer évig való honkeresésök után nyugalmat, pihenést és haladást akartak biztosítani maguknak, régít és idegent nem utánozva, nemzeti szokásaik és ízlésök szerint alkották meg és rendezték be. Van valami hasonlatosság a római castrumát környező ager Napocensis és Szent István alkotása, a magyarok várát környező Kolozs-vármegye közt; de míg a római nem nevelhetett nemzeti szellemet a Kis-Ázsiából s a világ minden részéből Napocába csődített katonáival, a helyhez kötött magyar várjobbágyok és várnépek intézménye, ha mégannyi volt is bense a behódolt szláv és más alattvaló, föltétlenül *magyar* nemzeti szellemtől duzzadozott. Csanádi, Várda, Apa, Vadas, Erdő, Sikló, Tenkő, Bulesu és mások a tisztjei Kolozsvárnak s apostolai a magyarságnak a XIII. században, akkor, midőn a királyok kedvezése már idegeneket, szászokat is édesgetett letelepedésre. Ennek a vidéknek újabb műveltsége tőlük, a tősgyökeres magyar vitézektől s azoktól a jámbor szerzetesektől eredt, kiket a szomszédos monostorban Géza és Szent László királyok kegyessége telepített le, hogy a magyar nép nyelvén hirdessék Krisztus szelid tanításait.

- Egy újabb népvándorlás, a tatárjárás, 1241-ben feldúlta a monostort, sőt magát a várost is, melyben »számtalan sokaságú magyart« mészároltak le. Ez volt Kolozsvár vérkeresztisége. A nép messzezüllött és Kolozsvárt csak V. István király alapította újra,

midőn lakosait egybegyűjtván, újabb szabadságokkal látta el. A szegényes körülmények közt újra alakult falunak két intézménye maradt reánk az Árpádok korából: a *kalandosok társulata*, az egyetlen egész Európában, mely már ez időkben szervezve, hatodfélszáz esztendő óta folytonosan működik; s a *szegény aggoknak* szent Erzsébetről nevezett *ápolóintézete*, mely még ma is annyi szenvedőnek könyét törli le. Az Árpádok durvának mondott korából reánk csak a *szeretet* és a *lelki műveltség* alkotásai jutottak.

Az *Anjouk* már meg is adták lelkes hívőknek, Kolozsvárnak a város, a civitas nevet, s mindent elkövettek, hogy polgárai Erdélyben a közműveltség terjesztői és fenntartói legyenek. »A királyi szék fénye és hatalma — szölt hozzájuk Nagy Lajos király — a népek sokaságában és boldogságában áll; és annak, a ki másokon uralkodik, gondoskodnia kell az alattvalók jólétéről.« Mert »midőn a fölség meghallgatja alattvalóinak könyörgését, míg egyrészt saját királyi széke fényét emeli, másrészt mind hívebb szolgálatokra lelkesíti alattvalóit.« A nagy király falakkal kerítette ugyan a várost, de fölmentette a polgárokat a nyílt mezőn való katonáskodás terhe alól, növelte önkormányzatuk jogait, 1369 ben helybenhagyta első czéhöket, a szücsökét, a gyenge ipar érdekében mind jobban fejlesztette a kereskedelmet, melyet utóda Zsigmond csakhamar szabaddá tett, pénzverő házat és kir. kamarai pénzváltó-hivatalt rendezett be. Felek falut a városnak ajándékozta; a mellett azonban a művészekről sem feledkezett meg. A régi római Napisten temploma helyén ő kezdte építtetni Szent Mihály egyházát, melyet Zsigmond folytatott s I. Ulászló fejezett be. S a kőből faragott felséges boltozatok alatt, az ő idejétől kezdve maig, midőn az ezredév csordúltig tölti szíveinket, több mint hatszáz esztendő óta hányszor hangzott az az ősrégi magyar ének:

»Boldogasszony, Anyánk, régi jó patronánk, —
Nagy inségben levén, így szólít meg hazánk:
Magyarországról, édes hazánkról,
Ne felejtkezzél meg szegény magyarokról!«

Az egyház, mely tömjéntől áradozó csarnokaiban mindenkor tisztelettel jelölte ki a magyar szent királyok helyét, a művészetnek is kiadhatatlan táplálékot adott, midőn vallásos és nemzeti tárgyak

eszményítésére lelkesítette. A kora-renaissance legméltóbb képviselői közé tartoznak *Kolozsváry* Márton és György, kik a művészet örök törvényei szerint alkották meg Váradon a szent királyok és Prágában Szent György szobrait. Ez utóbbi helyen ma is »beszél e szobor, hogy nem magunknak éltünk.« A Kolozsváry-testvérek a *magyar Glaukoszok*; s örök dicsősége Kolozsvár városának, hogy lalái között született meg az emlékszerű magyar ércszobrászat, melynek ez első alkotásait Janus Pannoniustól Arany Jánosig annyi költő dicsőítette. A művészek neve is »fénylik mint nap, sajog mint arany«, úgy, a hogy a régi magyar históriás ének dicsőítette az ő Szent Lászlójukat. S e dicsőségből nem esik-e egy sugár magára a városra, hol egyszerre építették a Szent Mihály templomát négy zárdával és annak templomaival, a százados munkában folyton ébren tartva a művészetek iránt való lelkesedést? »Latták az élet változandóságát s azt, hogy minden, a mi lenni látszik, észrevehető módon siet az enyészet felé — szóltak egy alkalommal Zsigmond korának kolozsvári polgárai; — de áhitattal figyeltek arra is, hogy midőn eljövend az *Úr, ébren találja őket és ne alva.*«

Az Úrnak látogatásai eljöttek, s ébren találta mindnyájokat. Egy század leforgása alatt az iparos és kereskedő Kolozsvár három súlyos esetében mutatta meg, hogy még mindig nem mondott le *földműves* jellegéről, mely egyúttal magyarságát is biztosította. 1437—8-ban *Nagy* Antal és Kolozsvári *Mester* János fölkelte parasztjai elég könnyedén foglalták el, a király csapatai ellenben elég bajosan vették vissza a várat és a várost. E miatt szabadságát vesztette, de I. Ulászló, »mivel inkább szeret megbocsátani, mint bosszút állani«, ismét a sz. kir. városok sorába igtatta. — Harmincz év mulva (1467.) Kolozsvárról indult ki Vörös Benedek és Suki László mozgalma, melynek célja volt »Magyarország kiváltságait és szabadságait bármily nyelvű, sorsú, állású és méltóságú emberek ellen megoltalmazni s Magyarország régi jó és boldog állapotát helyreállítani.« Mátyás király, kivel szemben szülővárosa, Kolozsvár is fölvetette Erdély különállásának kérdését, villámgyorsan megjelent, a főtéren sok tölkelőt lefejzetetett, a városnak rövid időre elkobzott szabadságait azonban visszaadta, sőt utóbb Kolozs mezővárost is a *hű* Kolozsvárnak ajándékozta. »A városokat — írta ekkor — annál inkább kell gyámolítani, mert azokban áll az ország disze és haszna;

és midőn béke van az országban, a kormányzónak kötelessége nemcsak önmaga dicsőségén, hanem az ország és lakók javán munkálkodni. — 1514-ben *Dózsa* kuruczai vették körül a várost, hova ösmeretlen vezéröket huszonharmad magával a polgárok be is bocsátották, s egy részök már-már hajlani kezdett hozzájuk, midőn a fölmentő csapat megérkezének hírére *Kalmár* András bíró elfogatta őket Ezúttal Nagybotú Lőrincznek, a híres czeplédi demagógnak kivégeztése volt az engesztelő áldozat s az a harmadéve lerombolt ház, melyet a Hid-utczában Szapolyai János vajdának azért ajándékozott a város, hogy a parasztokat leverte.

Ezek a levert *parasztok*, míg szabadon költözhettek, folytonosan új *magyar* elemekkel gyarapították a népet. 1463-tól fogva ugyan a bírót fölvaltva s a száz esküdt polgárt felerészben a magyarok és a megerősödött szászok közül kellett választani; hanem azért, mit olyan kevés más városról lehetett elmondani, Kolozsvár fölött mindvégig *magyar szellem* lebegett s a délvidéki szászok cserébe most is ideküldték gyermekeiket magyarul tanulni. Sokat tett a magyarság megtartására a város nagy szülötte, *Mátyás király*, ki — mint mondta — Isten kegyelméből maga is Kolozsvárt születvén, »e város hírnevét tisztességben és becsületben növekedni s méltó érdemeiért jutalmazva látni óhajtotta.« A dicső király, ki itten egy meglevő kisdud hajlékban született, a mai Magyarországnál háromszorta nagyobb területen uralkodva is vissza-visszatért szülővárosába, hol áruhában tapasztalta ki a szegény nép nyomorúságát s azután bíborba öltözve fejeztette le azt a bírót, ki ennek a nyomorúságnak okozója volt. II. Ulászló idejében már *maga a város* vett elégtételt: vérpadra küldte saját bíróját, kit sikkasztáson ért Erőt és igazságot tanult nagy fiától.

Száz éves munka után a Jagellók fejezték be Kolozsvár megerősítését. Az ő szomorú korszakuk és a mohácsi döntő ütközet után Kolozsvár volt *az egyetlen szász város*, mely azonnal és egész őszintén csatlakozott a *nemzeti* királyhoz, első Jánoshoz. A király — a hogy maga mondta — most látta csak, mennyire kedves a fejedelmek előtt alattvalóik hűsége. Majd az országos rendek nevében Enyedi Adorján kolozsvári plébános üdvözölte János Zsigmondot s anyját, Izabellát, midőn székhelyöket Erdélybe tették át s Erdélyt, mint külön magyar fejedelemséget kezdték igazgatni. Az önál-

lóságának ebben az idejében, 1543. aug. 6-a óta, többnyire a bel-larkas-utczai templomban, Kolozsvárt 68 *országgyűlést* tartottak. A szabadság, függetlenség, hazaszeretet, áldozatra való készség eszméi, melyeket a karok és rendek lelkes magyar szónoklatokban hirdettek odabenn, útat törtek maguknak az utczára, a lömeg közé, s ezt lassankint egészen hatalmukba kerítették Kolozsvár csak egyik szállóhelye lett ugyan a fejedelmeknek, de az itt tartott országgyűlések egy igazi főváros izgalmait szerezték meg számára.

Diadalát ünnepelte a *Habsburgok* világbirodalma, midőn 1551. júl. 21. *Izabella* királyné a Szent Mihály templomban átadta Ferdinánd király biztosainak Szent István koronáját s a királyság jelvényeit A Magyarországgal való egyesülést azonban lehetetlenné tették a viszonyok. Öt év múlva már ismét Kolozsvárról indult el az országgyűlés küldöttsége Izabella s fia visszahívására s 1556. okt. 23. a város kitörő örömmel üdvözölte II. Jánost, Magyarország választott *nemzeti* királyát, Erdély fejedelmét. A Habsburgokkal összejátszó *Békés* Gáspár párthívet 1575. Báthory István fejedelem jobbadán Kolozsvárt végeztette ki s elkobzott kincseiket katonái közt a piacon osztatta szét. »A kik — jegyezte meg erre az egykorú történetíró — szabadságukban meg akarnak maradni, ezt ne a fejedelmi méltóság lealacsonyításával, hanem jeles hazafiúi tettekkel ügyekezzenek elérni.« — De már 1594. aug. 30. a Habsburg-ház ellenségeinek kellett veszniök. *Báthory* Zsigmond fejedelem a piacon végeztette ki Kendy Sándort és Gábort, Illjű Jánost, Forró Jánost, és Szentegyedi Literáti Gergelyt, mint a török szövetség felbontásának legtöbb akadályait s vérbe lojtotta az ellenzékét. A Kendyek gorbóvidéki négy faluját Kolozsvár kapta ugyan, hanem azért a város közgyűlése mégis elrendelte, hogy reggel négy órakor mindennap megkondúljanak a harangok s a nép imádkozzék, hogy ne sújtsa, ne ostorozza az Isten. Mégis sújtotta, ostorozta.

A város kénytelen kelletlen hitet tett a Habsburgokkal kötött szövetségre. Azután útszenvedte az oláh-német uralom minden iszonyát. Valóságos örömmámor fogta el, midőn Báthory Zsigmond 1601. márcz. 12. ismét mint nemzeti fejedelem tért vissza. A goroszlói csatában az ő zászlóját is letiporták Mihály vajda és Básta György hadai. Százezer forint hadisarczot fizetett az idegen győző-

nek, de még a német uralom alatt is tiltotta a németes és spanyolos viseletet s megint megnyitotta kapuit, midőn a nemzeti párt jelöltje, Székely Mózes kopogtatott rajta. Pár hónap múlva ismét végig kellett néznie, ott a piacon mint végzik ki a jó hazafiakat; de sem ez, sem a város égetése, sarczoltatása semmiféle ijesztés és veszteség nem tette nemzetietlenné Kolozsvár magyar és német polgárságát. Még városa nagy szüllöttének, *Bocskay* István fejedelemnek is késlekedve hódolt, mert Bécs teremtményének tartotta; pedig kijelentette a város, hogy tudja, mivel tartozik Istennek, a fejedelemnek és a hazának.

Annál jellemzőbb ez az igaz magyar érzület, mert hiszen a város magyar és német polgárai közt megújuló viszályt II. János csak 1568-ban rendezte az úgynevezett unióban s a város még 1580-ban is elhatározta, hogy ha középületeket nyilvános feliratokkal jelölnek meg, »a hol az egyik nemzetnek nyelve van, a másiké is ott legyen.« Másrészt azonban még most is hangzott a magyar regösök éneke és verse az előkelő házakban és mulatságokban, kivált az év elején, a regélő héten. S mi tanulságosabb a magyar és német elemnek egymáshoz való viszonyára, mint az, hogy a magyar irodalmat Kolozsvárt tulajdonkép egy *szász* ember, *Heltai* Gáspár teremtette meg, a ki 16 esztendeig tanulta a magyar nyelvet, melynek azután oly halhatatlan szolgálatokat tett? Ő állította Kolozsvárt az első nyomdát, Magyarországbán a nyolczadikat. S abból a 2086 magyar műből, melyet Magyarországbán 1711-ig nyomtattak, Kolozsvárra egy-magára egyhatodrészt (363) esik. Idejárt, hogy a reudek 1557-ben Kolozsvárt szervezték az első *országos* gymnasiumot s hogy 1581-ben Bathory István király »gondoskodni kívánván a vallás, tisztessöges tudományok és Erdély sorsáról, melynek jóléte, szabadsága, mivelődése és díse iránt annyira érdeklődik,« — *egyetemet* alapított, mely azután, kétszáz esztendő alatt, sok megszakítással és küzdelem közt, 744 jezsuita-tanár által összesen 20487 ifjút vezetett be a felső tudományokba.

Ez a város azonban nemcsak a politikai életnek, irodalomnak és tudományoknak, hanem a *hitéletnek* is egyik fő helye lett. 1544 óta az ősi *katholikus* hit mindinkább helyet adott *Luther* vallásának, melyet *Heltai* Gáspár kezdett terjeszteni s néhány tanár társával pár év alatt magyarrá fordította a bibliát; 9—10 év

múlva az olasz *Stancaró* majd *Kálmáncsehy* Márton *Kálvin* szellemében hirdette az evangéliumot s 1556-ban már általánossá lett ez a szellem, míg tíz év múlva *Dávid* Ferencz, egy hatalmas feleki köre állva, olyan megragadó szónoklatot tartott a személyében is csak egy istenségről, hogy a nép valóságos diadalmenetben vitte őt a Szent Mihály egyházába, mely így egynegyed század óta immár a negyedik, az *unitárius* vallás temploma lett. Az unitárius vallást *kolozsvárinak* nevezték el s annak nevezhetőek ma is, mert az egész földön itt van annak legkiválóbb egyházközsége és legbecsesebb emléke, az a kő, melyről *Dávid* Ferencz oly hatással szólt a néphez. — *Dávid*, *Kolozsvár* nagy szülötte, *katholikusból* lett *lutheránus* pap, *kálvinista* püspök és *unitárius* vértanú. Az emberek teljesen az eszmék hatalma alatt állottak s a körülmények rohamos változásai közben vallásban, politikában előttünk szinte megfoghatatlan gyorsasággal módosították nézeteiket. Ez a XVI. század olyan forradalmi korszak, a milyenhez fogható csak keveset mutathat az egyetemes történelem. A hitében pár évtized előtt még egységes *Kolozsvár* azonban 4—5 felekezetre szakadva is hű fia maradt annak a kissebbik hazának, melyben a viszonyok oly előkelő helyet jelöltek ki számára.

Népessége lassan gyarapodott ugyan, de mióta 1558-ban jogot nyert ez árúk megállítására s harminczadot és 4 országos vásárt kapott, a kereskedelemnek középpontja lett. Polgárai *Konstantinápolyig*, *Bécsig*, *Velenczéig*, *Krakkóig* jártak kereskedni s itthon válogatott árúczikkével rakták meg boltjaikat, tárházaikat. Tizenhat ezéh működött a városban s messze föld számára készített remekeket. Míg a magyar alföld városai rendre pusztultak, a mi városunkat épen ez időktől fogva nevezgették *kincses* *Kolozsvárnak*.

A XVII. század első felének nagy fejedelmei még jobban megmutatták, hogy csupán Erdélyre szorítva is mily ereje van a magyar állameszmének. Ez az Erdély, mely *János Zsigmond* idejében még csak 73000 □ km. volt, *Bocskay* és *Bethlen* idejében már megközelítette a 120,000 □ km.-t s az anyaország területének több mint egy harmadát magyar fejedelem magyar igazgatás alatt egyesítette. *Kolozsvár* e területnek úgyszólván középpontjau feküdt. *Piaczi* templomában tették ravatalra nagy fiát, *Bocskay* Istvánt s ott olvasták föl végrendeletét (1607. febr. 17.); ott választották fejedelemmé

Rákóczy Zsigmondot (1607. febr. 8.), *Báthory* Gábort (1603. márcz. 7.), majd *Bethlen* Gábort (1613. okt. 23.), s *Bethlen* Istvánt (1630. szept. 23.). Bocskay állította helyre Kolozsvárt a vallásbékét, *Báthory* G. virágoztatta föl újból a kálvinizmust, de csak *Bethlen* Gábor adott igazi *valásszabadságot*. Kolozsvárt, *Maróthy* Lukács pap lángoló szavai óta, a fejedelmek vallása lett a város fővallása, mert a század első három tizedében a hostátba telepített *hajdúk* a mellett, hogy töröl metszett magyarok, egyúttal jobbadán reformátusok voltak.

A hajdúk betelepítésétől fogva Kolozsvárnak mindinkább *katonai* jellege lett. A fejedelmek nagy gonddal javították a körfalakat s immár 18 bástya s ugyanannyi ezéh védte a várost. Itt volt a nemesség s a magyarországiak nyolczados törvényszékének a helye, itt székelt a fejedelmi ítélőtábla, gyakran az országgyűlés sőt a fejedelem is, itt volt 4 vármegye kincstári bérletének gyűjtőhelye, többnyire itt tartotta gyűléseit Kolozsvármegye. Külső országok követei jártak-keltek benne; az arisztokratia, a magyarországi és idegen urak jelenléte tarkává, a sok állami és katonai ünnepség élénkké tette a várost. Utczáin a renaissance modorú házaknak egész sorozata emelkedett. Kath. egyetemét még a vallásszabadság korszakában sem túrték ugyan meg, az országgyűlés azonban e helyett akadémia felállítását határozta el és szolgálatot tett a tudománynak, ha az unitáriusok kollégiuma mellé csak prot. kollégiumot szervezhetett is.

I. Rákóczy György már Gyulafehérvárott akarta összevonni Erdély politikai hatalmát, II. Rákóczy György idejétől fogva pedig különben is rohamos hanyatlásnak indultak a közügyek. 1658-tól fogva, mióta az ellenség többször sarezolta az idáig békésen fejlődő Kolozsvárt, valóságos bűnbánattal teltek el a lakosok. Vezeklésül a sok isten csapása miatt naponkint háromszor is jártak templomba; tiltották az illetlen szánkázást, muzsikálást, hegedülést, a bort, a részegséget, a koczkázást, kártyázást, káromkodást, czírlálkodást és városszerte szigorú bűjtöt rendeltek. Mikor azután a zajkányi csatában Kolozsvárnak minden katonája elesett s a hogy — ha nem is épen a maga helyén — Kolozsvár határában a Rákóczy-oszlop mutalja — II. György fejedelem Fenesen döntő csatát veszett, Isten irgalmán kívül csak az erkölcsi erő tarthatta meg ezt a

várost. Társaival negyven öl hosszú lánczra verve, nyakán vaskarikával hajtották a falak alá *Linczegh* Jánost, a város biráját. De nem volt az a hatalom, melylyel arra kényszeríthették volna, hogy feladásra birja a várost »Meg kell hálnom; de meg ne adjátok!» kiáltott be negyedszer is, mikor már háromszor vezették a hóhér elé. És Szejdi basa fővezér aranyos kalfányt adatott neki és menedéklevelet, hogy hazamehessen a városba, melyet egy *Regulus* bátorságával szolgált. Az országos történelem sehol sem emlegeti az egyszerű szűcs nevét; mily gazdag lehet nagy nevekben az az ezeréves múlt, mely könnyedén siklik keresztül ily igazi jeilem, ily igazi térfü emlékezetén! Nekünk azonban olyan szent név a *Linczegh*, mint az a többi, melyet ehhez a földhöz, a hazához, egy ezredevez csatolt

Egy év múlva a török újra lövette a várost, mely, mint *Kemény* János fejedelem híve, német-magyar őrséget fogadott falai közé. A dögvész négyszáznál több ház lakosságát ölte ki, de az életben maradottak kevesebb zúgolódással fogadták sorsukat, mint az athéniek, kiknek élén *Archidamosz*szal szemben egy *Periklesz* állt. Nevettek az ügyetlenül lövő ellenségen s *Apafi* csak három esztendő múlva kapta vissza *Kolozsvárt*. Végvár lett az azóta, hogy *Boros-Jenő* és *Várad* elesett, s egybeforrt a vármegyével, melynek főispánja, mostantól fogva, a helyőrség s a város főkapitánya volt. A békés polgárok mint egy végház katonái is hiven teljesítették hazájuk iránt való kötelességüket. *Nemesi* szabadságokkal cserélték föl *polgári* kiváltságaikat. Ahogy maguk a karok és rendek mondták; »az ország nem nyúl a kolozsváriak kiváltságaihoz; maga a dolog az, mi állapotukat megváltoztatja «

1690-ben azután megszűnt Erdély függetlensége, s *Kolozsvár* élére is császári parancsnokot állíttatott a *Habsburg-ház*, mely a török kiveretésének fejében olyan csekélységet követelt, a milyen egy nemzet szabadsága. Szabadságukat azonban nem felejtették el a kolozsváriak. Mástél évtized múlva a császári fővezér összeszidta őket, hogy mindnyájan kuruczok s kivonúlt a városból, mely diadalmenetben fogadta falai közé *II. Rákóczi Ferenc*zet.

A jezsuiták maguk is a szabadság, tudomány, bölcsesség, hadvezéri képesség és nagylelkűség jelvényeivel üdvözölték Erdély utolsó fejedelmét. A német azonban visszafoglalta a várost, mely

pár év alatt egy millió forintot áldozott azért, hogy szabad akart maradni. *Koldus Kolozsvár* lett a kincsesből s mostantól fogva maga az előjáróság is mindig csak Romlott Kolozsvárnak írta. A császári fővezér pedig kifizetni rendelte azokat a *nőket*, kik mindenképen segítettek a kuruczok közt harezoló férjeiket, fiaikat, testvéreiket. Erről sem szól az országos történelem, mely évről-évre a hazaszeretnek annyi jelét jegyezte föl. A mi sziveink azonban büszkén dobognak arra az emlékre, hogy az asszonyok, kiknek mindene a családi boldogság, ennél is előbbre valónak ismerték a haza boldogságát. Ebben a városban elhanyaglott az ipar, kereskedelem és a közműveltség, de izmosabb lett a hazaszeretet, mely országokat teremt, országokat tart fenn.

A XVIII. század nagy nagy Habsburgjai, III. Károly, Mária Terézia, II. József és II. Lipót, kik helyreállították Magyarország területe épségét, a romok fölött mindenütt építettek. Az első király idejében 3500, az utolsónak idejében már hárommannyi lakosa volt Kolozsvárnak. Körfalait mindjobban elhanyagolták, de III. Károly 1716-ban külön kis fellegrát épített védelmére. 1718—1748, 1790—1849 és 1861—67. Kolozsvár volt Erdély fővárosa, egy kis magyar világ közepe. A főtéri templomot III. Károly egész kis sereg élén vétette el az unitáriusoktól s visszaadta azt a katolikusoknak, kiknek száma majdnem négyezerre szaporodott. Hasonló arányokban fejlődtek az imént még háttérbe szorított reformátusok is. Mária Terézia annyira ment, hogy számukra Kolozsvárt külön protestáns *állami egyetemet* kívánt állítani. II. József azonban még a Báthory egyetemet is megszüntette s külön jogi és orvosi szakiskolákkal helyettesítette. Nem lehet megindulás nélkül olvasni, főiskoláikat mily keserves küzdelmek közt tartották fenn a reformátusok és az unitáriusok. De föltartották. S ez a szellem előbb-utóbb a tudományok egyik meleg tűzhelyévé tette Kolozsvárt, mely méltán lehet büszke arra is, hogy itt 1780-ban már *állami* népiskolák s az iparosok oktatására *vasárnapi iskolák* működtek. 1791-ben Aranka György az országgyűléshez beadott emlékiratában itt indítványozta az utóbb Maros-Vásárhelyt megalakult *magyar nyelv-mívelő-társaságot*, saját szavai szerint »egy ezer esztendő után hazánk egén mintegy új napnak föltámadását hirdetvén.« S valóban »szépek s vigasztalással teljesek« voltak e nap sugarainak »első,

bár igen gyenge előhírnökei « A mire Kolozsvárt már egy századdal azelőtt történt kísérlet, 1792. nov. 11-től fogva fölszendült a magyar szó Kolozsvár színpadán s 1821-ben megnyílt a *magyar nemzeti színészetnek* állandó csarnoka is.

Az 1790-nel beköszöntött reformkorszak Kolozsvár fejlődésére sem volt hatástalan. A vízvezeték kérdésének fölvetése, az utcák kövezése, takarítása és világítása, a sétakert alakítása, a főtér szépítése, a bástyák és körfalak lebontása, a városi rendőrség föllállítása, az első laktanya fölépítése, a Karolina országos kórház, a kaszinó, vivó-iskola, zene-egyesület, az első takarékpénztár és más egyesületek alapítása, az első hírlapok megindítása, a Pestig járó gyorskocsik meghonosítása és sok egyéb, a mit a társadalomnak a maga erejéből, az állam akaratával daczolva is kellett megteremtene, félszázad emésztő fáradozásának eredménye, a mit nem szabad kicsinyelniök azoknak, kik megszokták a mai napok rohamos haladását. Lépésről lépésre fejlődött Kolozsvár és sokan úgy találták, nagyon is keleten fekszik ez a város ahhoz, hogy a nyugati intézményekkel igazán és őszintén megbarátkozzék. Pedig a nagyfejedelemség kormányának és törvényhozásának székhelye volt; 1790-ben, 1834-ben, 1848-ban fontos politikai események színtere, melyet a haladásnak a Kendeffyek, Wesselényiek, Zeykek, Kemények, Bethlenek, Szászok, Mikók, stb. ajkairól való sürgetése nem hagyhatott hidegen. Itt mutatta be 1835. január 29. *Wesselényi* Miklós a *szabad sajtó* első termékét s a ketté vált haza itt lett ismét *egygyé*, ebben a teremben, hol 1848. május 30-án gróf *Teleki* József főkormányzó kimondotta az erdélyi országgyűlés lelkesült határozatát, hogy a Magyarországgal való *uniót* egyhangulag elfogadja.

És az idő eljött, bár nem hamar,
De nem is későn, még midőn
A szent imádság meghallgatva lőn,
Midőn egygyé lett mind a két magyar!

Csak tizenkilencz évi türés és szenvedés után lehetett valóban egygyé. Erdély utolsó országgyűlése, a kolozsvári, 1865. deczember 6-án ebben a teremben ismételte az uniót, melyet 1867. febr. 17. az uralkodó is elismert, a magyar országgyűlés pedig 1868-ban a XLIII. törvényczikkbe pedig újból beiktatott.

Kolozsvár nem volt többé Erdélyország fővárosa; de soha,

még »kincses« korában sem virágzott annyira, mint azóta, hogy édes anyja, Magyarország keblére simúlt. Lakosainak száma az önkényuralom kezdetétől fogva maig megkétszereződött s a hozzácsatolt Kolozsmonostor népségével is növekedett. Erdély Széchenyije, gróf *Mikó* Imre, már az önkényuralom sivár napjaiban fölébresztette a szunnyadó társadalmat, mely az erdélyi múzeum s más közművelődési intézetek megalkotásával csatlakozott véglegesen a művelt nyugathoz. Az állam nem hanyagolta el fővárosi jellegének megszűnte után sem, s a közigazgatási és igazságügyi hivatalok egész sorozatának idehelyezésével továbbra is biztosította politikai jelentőségét. A Ferencz-József tudomány-egyetem, a nemzet páratlan lelkesedésével alkotott Erdélyrészi Közművelődési Egyesület, több tudományos intézet és iskola, két püspökség, a nemzeti színház, fejlett hírlapirodalom ezentúl is a délkeleti fentöld közművelődésének vezérévé teszi Kolozsvárt, melyet ipara, kereskedelme és közlekedése biztos jövővel kecsegtet. Maga a város épül, szépül, mindinkább a nyugati városok módjára rendezkedik be és öntudatosan, minden irányban használta idáig azt a *harminczéves békét*, melynél hosszabbat és áldásosabbat ezerhétszáz esztendőre terjedő életében soha sem élvezett s melyet annak a bölcs királynak köszönhet, ki polgárait személyes látogatásai alkalmával ismételve buzdította, bátorította és lelkesítette haladásra.

Halával és kegyelettel emlékezünk azokról a kitűnő polgárokról, kik e város fölvirágoztatása körül hervadhatatlan érdemeket szereztek. Nagy Lajos korában *Miklós* plébános; Zsigmond alatt *Keresztély* plébános és *Mun* Miklós, I. Lipót idejében *Kovácsnay* Sámuel a város szabadságainak megszerzése és gyarapítása körül megtették mindazt, a mit — Kovácsnay szavaival élve — magyar magyarságuk és jó hazafiságuk kívánt. Sohasem felejtethi el Kolozsvár, miként fáradozott tizenhétszer megválasztott bírāja, *Petri* Miklós és *Márkos* Gergely a XV. század végén a czéhek és emberbaráti intézmények, *Nyiró* Kálmán és *Stenczel* Imre a XVII. században a kereskedelem fejlesztése, *Schütz* József, *Szentkirályi* Mihály és *Pataky* Mihály e században a város szépítése és növekedése érdekében. Elösmeréssel kell gondolnia *Kalmár* Andrásra, ki 1514-ben megvédte, *Barabás* Jánosra, ki 1600-ban az idegen bitorlók ellen tüzelte s a goroszlói csatában hősiessé esett el;

Gellyén *Boghner* Imrére, a 14 izben megválasztatott szász bíróra, ki a XVII. század elején, a legsúlyosabb viszonyok közt szolgálta városát és hazáját; s *Linczegh* Jánosra, kinek önfeláldozó szabadságszeretete előtt tisztelettel hajolt meg ellensége is. Oh, bizony

„Nemcsak az, kit a hír untalan emleget,
Hajta végre dicső bajnoki tetteket!
Sok tudott honáért élni, halni olyan,
Ki feledve nyugszik egy hitvány zugolyban . . .“

De *nagy nevekben* sem szegény ez a város. Félézredév alatt nem egy olyan férfit dajkált, s fogadott kebelébe, a ki fényt árasztott reá s a hazára egyaránt.

Még állanak azok a házak, melyekben *Mátyás*, Magyarország legigazságosabb királya, s *Bocskay* István fejedelem a XVIII. század szabadságharczainak megindítója született. S a nemzet és a király akaratából állani fog rövid idő múlva az a hatalmas szobor, mely *Mátyás* egyéniségében egyúttal a *magyar állam eszméjét* dicsőíti meg. Ezt az eszmét, mely ezredévessé tette a hazát, soha és senki sem képviselte méltóbban. S midőn a sárba, sőt a sirba tiporták már az eszmét, a koporsóból akkor tört ki *Bocskay*, a a szomszéd ház szülőtte és eget kért annak a számára. Ha *Mátyás* a mainál háromszorta nagyobbá tette a hazát, *Bocskay* megtartotta a mainak egyharmadát s megmutatta, hogy a halálra ítélt népben van hit, jog és erő az életre.

Ez a város adta a hazának Magyarország emlékszerű szobrázatának megteremtőit, *Kolozsváry* Mártont és Györgyöt, kik már félezerév előtt dicsőségesen vezették be a magyar nevet Európa művészeti történetébe. S az a város, melyben a renaissance legnagyobb királya született, a szellemi élet fölpezsdülésének korában büszkén hivatkozhatott fiaira. *Heitai* Gáspár itt alapította meg, a ma még működő legrégebb magyar nyomdát s utána másfélszázaddal Tótfalusi *Kiss* Miklós, az a férfiú, kit — sirirata szerint — »a késő maradék sem magasztalhat eléggé«, innen lett a könyvnyomtatás reformátora és ide tért meghalni.

Ennek a városnak szülőtte *Dávid* Ferencz, a vallásújítás történetének világtörténelmi jelentőségű alakja. Itten élt, itten hunyt el Apáczai *Cseri* János, a XVII. században Pázmány és Zrínyi mellett a magyar irodalom harmadik nagysága, ki a vallási tépe-

lődésekről először fordította ismét a figyelmet a magyar nemzeti közműveltség óriási feladataira. A *tudósok* egész sora előzte meg, vagy követte őt. A könyvnyomtatás föltalálásától fogva maig Kolozsvár Magyarorszában a harmadik helyen áll a kiadványok számára nézve. S ezek a kolozsvári kiadványok, mint tegnapelőtt (május 15.) maga a király mondta az országos kiállításon, igazán irodalmi kincsek. Irodalomtörténetünknek hány nagyja, hány valódi büszkesége foglalkoztatta ezt a sajtót! Kolozsvár neve a magyar tudomány és irodalom hány jelesének a nevével forrt össze! Itt született *Kakas* István, a kiváló államférfiú és perzsiai utazó, itt élt *Hell* Miksa, a nagy természettudós, a Venus átvonulásának halhatatlan megfigyelője s itten halt meg Bölöni *Farkas* Sándor, kinek amerikai útja valóságos forradalmat okozott az eszmékben s kinek könyvénel — a legnagyobb magyar nyilatkozata szerint — »hasznosabb és szebb ajándékkal még senki sem tisztelte meg a magyar hont és közönséget.« Ebben a városban porladoznak gróf *Mikó* Imrének, Erdély Széchenyijének, Erdély volt kormányzójának, a jeles történetírónak hamvai; a sirban is itt dobban meg a szíve *Szabó* Károlynak, a nemzet koszorús történetírójának, midőn az unokák áldó imádság mellett említik a honfoglalókat, a vezéreket, kikről ő írt a legszebben, a leglelkesebben; holtan is száműzve, ebbe a városba tért pihenni a magyar regényirodalom halhatatlan megteremtője, b. *Jósika* Miklós; és a vadrózsák itt hajolnak költőjüknek, *Kriza* Jánosnak sirjára. A zajtalan, de nemzetéltető munkának hány embere, a hazának hány igazi napszámosa nyugszik odakinn, a házsongárdi temetőben! Fülünkbe esendül Kolozsvár szülöttének, élő jelesének, *Gyulai* Pálnak dala:

»Ejts könyvet, oh nép, hogyha tudsz,
Ha adhat még a fájdalom;
S míg lelked a múltakba hal,
Zendüljön meg a régi dal,
Mint visszhang, ajkadon.«

S ez a visszhang, mely negyedfélszázadon át néma volt, Mátyás király szülővárosában, 1895. szept. 22-én, mily fölségesen s mily erővel esendült meg a magyar néppel egybeforrt magyar király ajkairól! »Ma is, mint Mátyás király alatt — üdvözölte akkor a királyt városunk főispánja — király és nemzet együtt érez; a király

iránti hűség és hazaszeretet eszményi fokra emelkedtek. »Örömmel hallom a nemzeti kegyeletnek nyilvánítását egyik dicső emlékü elődöm irányában — felelte rá a haza atyja. — Nem kétlem, hogy az ezen kegyelet által ébren tartott igazságos és hazafias érzelmektől áthatva, a törvényhatóságok lőtörekvésöket a népesség anyagi és szellemi jólétének előmozdítására irányozzák. Tudom, hogy e föladat teljesítésében selekezeti vagy nyelvkülönbség nem képez válaszfalat; a minthogy csakis a valódi hazaszeretetnek ápolása, valamint a mindenkinek egyenlő jogokat biztosító, de mindenkit egyenlően is kötelező törvényeknek tisztelete és hasznos munka adhatnak erőt az államnak s biztosíthatják a népességnek valódi jólétét, a melyet mindnyájan óbajtunk.«

A történelem nem jegyezte föl, mit mondott a napocaiaknak Philippus arabs császár, mielőtt a csatatérről egyenesen Rómába ment, hogy a város ezeréves fennállásának emlékét ünnepelje. A mit Magyarország apostoli királya Magyarország ezerévének ünneplése előtt kevéssel ugyanazon helyen a kolozsváriaknak mondott, a történelem azt és királyságának eseményeit legdicsőbb lapjaira fogja följegyezni. Tizenhat és fél százada ez a város lemondással és szívében kétségbeeséssel ment át abba a második ezer esztendőbe, mely az őt is magába fogadó római birodalomra virradt. Ma bizva bízunk, midőn a magyar állam küzdelmeinek második ezredévébe lép. Magába mélyedve, számot vetett múltjával s hibáit nem takargatva, erőnyeiben föl nem fuvalkodva, férfias nyíltsággal vizsgálta meg, önérzettel jelenhelik-e meg a nemzet nagy ünnepén, hol »egy ezredévi szenvedés kér éltet, vagy halált.« Ezer esztendő — a zsoltáros szerint — olyan az Isten előtt, mint a tegnapi nap, mely elmúlt s az éjszakának negyedrésze. S a zsoltárossal mi is Istenhez tohász-kodunk: »Vidámits meg minket a mi nyomorúságainknak napjai után és az esztendők után, melyekben láttunk gonoszt. Láttassék meg a te szolgálóidban a *te dolgoz* és a *te dicsőséged* azoknak fiaiban.«

És meg fog láttatni.

Ósapáink sírja felett
Mindent támad új kikelet.
Ma is vannak s egyre nőnek
Szép leventék, erős tölgyek

S kik fejökre babért tűznek :
Pártás lányok, deli szűzek.«

Külön, ezen a szent ünnepen, senki sem nyer babért. »Majd, ha magad vered le a perzsákat, akkor te magad kapod a koszorút — felelte az athéni polgár a marathoni győzőnek ; — de most mi is ott voltunk.« Kétségtelenül ott voltunk mi is, kolozsváriak, azokban a nagy küzdelmekben, melyekben »a magyar nemzet — királyunk szavaiként — lentartván ez államot sok viszontagság között, dicsőségesen, egy évezreden át: nemcsak a harcztéren tudta vitézségével a trónt és hazáját mindenkor megvédeni, hanem a művelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és méltó helyet foglalhat el a művelt nemzetek közt.« Ott voltunk s továbbra is ott leszünk ezekben a küzdelmekben. *Városunk története* kiesiben a *nemzet története*. Hálát adunk a magyarok Istenének, hogy lelkünk egybeforrt a mi nemzetünk lelkével, hogy a mi vérünk is dobogtatja a haza szívét. Önmagunk, városunk boldogságát is az érte küldött imában keressük.

Történetünk könyvét becsukva, leborulunk Isten előtt, hogy nekünk *ezt* a múltat adta ; és leborulunk a nemzet nagysága *előtt*, melyet a múlt megpróbáltatásai közt mutatott s mely nem hagyhatja el a második ezer év küzdelmei között sem. Elkísér bennünket oda dicsőségesen uralkodó királyunk bölcs észrevétele, hogy a magyar politikai nemzet legjellemzőbb két, de egybeolvadó érzelme: hűség a *királyhoz*, ragaszkodás az *alkotmányhoz*.

Abban a szentegyházban, keblünk belsejében, melynek oltára a haza képe, valamint szent Mihály ódon templomában, melynek oltarán ragyogott egykor Szent István koronája, újra meg újra kérjük az Istent :

Áldd meg *országunkat*, mi magyar hazánkat, —
Vezéreljed jóra a mi *királyunkat* !«

S a bellarkas utczai roskatag egyházban, hol másfél századon át országgyűléseinken annyiszor esengett a hazafias lalkesedés szava és sohasem fogta el csüggedés a szíveket, fölzendül ajkainkon a zsoltár :

»Naphoz napok adassanak a *királynak*. Nagy sok nemzetségekre sokasítsad esztendeit, — nyújtsad életét véghetetlen időkre.

Országa érjen sok időt Isten előtt, szép csendességben. Igazságodnak hívsége elővigye és őrizze kegyesen.*

S midőn ezer év emlékei s egy újabb ezer év sejtései lepik meg szíveinket, nemzetünk ezen nagy és szent ünnepén — törjön is mind égtele az, a mi gyöngy, — törjön égtele lelkesedésünk, mely egybeolvadó érzelmünket viszi Isten elé:

Éljen a király! Éljen a haza!

DR. MÁRKI SÁNDOR.

Beszéd

az »Erdélyi Irodalmi Társaság« millennáris ülésén, 1896. máj. 10-én.

Tisztelt Közönség!

E nagy pillanatban mélyen érzem, hogy nem, nem az én gyöngé szómra volna szükség. Oly hang kellene, oly fönséges szózat, mely győző nemzetünket ez ünnepen megilleti és örömnünknek, lelkesedésünknek, nemzetünk dicsőségének oly kifejezést tudjon adni, mely méltó nevéhez.

Nem kell-e nekem százszoros sóhajjal mondanom, ha Arany egy jóval jelentéktlenebb eseménynél így töprengett:

Hol a lant, melynek húrja váltson,
S ne a nagy tetteknél alább?

És azt tette hozzá:

Ha volna költő — volna Ő még,
Kit vágyunk holtan is keres!

Igen, ő volna méltó, valódi, az egyetlen: Petőfi. A vágyó szív ilyenkor forró reménykedéssel óhajt hallani valami soha még nem hallottat, valami olyat, mely érzelmeit kielégíti, sőt emeli, mint egy szent hevülés. A vágyó szív sóvárgva kívánja azt az erős, nagy szózatot, mely nagyobb, mint ő; mely megdöbbenst s ünnepi borzongással töltse el, mint a szent ligeteből hangzó szózat. Egy Petőfit keres és nem lelve — elégedetlen.

Valóban elfogja szívemet az époszírók általános bekezdése, kik tárgyuk leírásához égi segítséget óhajtva, a múzsához, vagy a szent szűz anyához folyamodnak; mert csak ily beavatkozásban van reményök. És ha a gondolat még elég erős és biztos, mit nem vesz addig, míg papírra kerül! A toll halvány színekkel vázolja az eszméket, melyek sugalom gyanánt támadnak a lélek mélyén, vagy fényes rajokban szállanak a haza szent földéről az ég felé, mint

káprázatos tűzijáték szípkákai az éjben. Ilyen aggodalmak hánykódtatták lelkemet s nem egyszer főnvirrasztva kerestem a méltó eszmék méltó szavait, hogy e pillanatban nagy birjak és merjek lenni, mint imádott nemzetem, mely ezer év alatt ezerszer ontotta véré a lelkébe elvetett eszmékért, mely szenvedéseiben millió könyvet ontott, melyért legnemesebb fiai millió imát és sóhaj t küldöttek az égbe, melyek sugalmi még most is visszhangzanak a levegőben. Az éj csendjében a hazafi hallja őket és mély meggyőződéssel hozzájuk csatolja a maga imáját és sóhajait is.

Ezért fordúltam a költészethez. Mindig szerettelek, oh költészet, abban a nagyságodban, mely megmagyarázhatatlan és örök; „lázás álom, szent hevülés, fél jóslat vagy fél örülés, mely a jelenre hág, azon tipor s jövőbe néz«; te örök sejtelem, lényeges divinatio, ki telfogod a kor egész lelkét s a jövőndő nemzedékeket, mint az örökkévalóság ébresztő szózata serkentgeted; te életfolyam, melyből a szív táplálkozik és emelkedik; te természetfölötti mélység és magasság; te élő lelkiismeret, mely a nemzet, vagy világ lelkébe dobva magad, lelrázod a szunnyadó vágyakat s létezésre hívod a nagy dolgokra született érzelmeket; te örök fény, megnyilatkozó világosság, mely beragyogod az örök éjet, a sirt, a koporsót; te melegség, melynél százezer szív lagya egyszerre fölenyed s felséges érzelmek virágos tavaszát fogadja be s főképen te hazai költészet, mely a századok alatt annyiszor mondta el, mint Petőfi, legszörnyűbb átkodat és sirtad el legszentebb könnyedet: te vezesd tollamat; mert neked áldoztam úgy is azt, mi bennem a legjobb volt, időm, életem beesét s hivatásomat.

Egyszerre mindent látni vélek: nemzetem ezer évét a költészet által s a költészetben és a költőket, mint a nemzet jósait és énekeseit, kik napfényre hozzák és örökkévalókká teszik azon eszméket, melyek koruk s a nemzet lelkében megjelennek s az öntudatlanságból tudatossá válnak.

És látom szemem előtt elvonulni vagy föltünni azon jelene teket, melyek a dicsőség vagy meghatottság érzelméit ébresztik fel, mint a szellő az aeolhárfa hangjait. A költőt mindenütt ott találok nemzetem oldalán. Megéneklí a dicsőséges harczok azon sorát, melyek közt nemzetünk hazát foglalt; együtt vigad Árpáddal Etelvárában; együtt sir a levert nemzettel az augsburgi csata után;

együtt él s vele érez az első királyok győztes csatáin; együtt imádkozik a templomban a szent szűzhöz, a szűzek rózsájához, Magyarország patronájához, hogy megtörje a pokol ajtaját, a mint keblére szoritva isteni magzatát, nemzetünk megtartásaért látszik könyörögni szemében könnyel, leje fölött a titokzatos lénykörrel, szívében ezer fájdalom nyilaival; együtt imádkozik a keresztfán függő Krisztushoz, a kinek érdeme annyiszor váltja meg az emberiséget, a hányszor csak szükség van rá; s együtt dicsőíti Szent Lászlót, a ki »szent királyok közt drágalatos gyöngy s csillagok között lényességes csillag«, a ki két országban dicső, Magyarországon és menyországban, a ki szűz Máriának választott vitéze, hogy őrizze és tartsa meg számára hazánkat, a ki rózsákkal diszítette fel a királyi koronát s hazánkat a földi országok közül a mennyei birtokok közé emelte föl.

Költészetünk ismert legelső emlékei, az érzelmek e kezdő dadogásai, épen úgy, mint latin krónikáink legelső ismert adatai és azon szentjeink legendái, kiknek az Árpádház egész sorát adja, mind ugyanegy tanulságot nyújtanak nekünk: hogy soha tökéletesebb összeforrás nem jött létre nemzetnél, mint a magyarnál, a haza földje és hódító, a nemzeti eszme és a történelem folyama, a történelem és irodalom közt. Ezek minden más, még oly világra szóló intézményt is, mint a katholicismus, vagy utóbb a protestantismus, tisztán a nemzeti eszme egyik része gyanánt olvasztották be.

Mindenesetre az eszmék, vagy valamely eszme, melynek a nemzet hordozójává lesz s melynek nevében él, vagy meghal: nem mag, melyet idő vagy véletlen beléje elvet; hanem az élet lényege, a teremtés alapelve, mely vele együtt születik, mint a makkal az az a képesség, hogy kicsirázzék, s ezer évig fönnálló fa váljék belőle, ékessége a környéknek. Így születtek nemzetünkkel együtt azok az eszmék is, melyek által országot alapított, élt, a szenvedések útjain járt, melyeket martyrjai vérökkel öntöztek s melyeknek ezer éves dicsőségét ma ünnepli és hirdeti. Az elseje, az alapja ez eszméknek a nemzetté alakulás ösztöne, a tudatos szervezkedés, melyben maig fönnálló alkotmányunk elve benne van. Ez az első, az őselem; ez az a lelkesítő eszmény, mely rá birt pár száz-ezer harcost, hogy ismeretlen vidékre szálljon és országot alapít-

son, hogy kész legyen minden pillanatban harcra kelni, meghalni, magát és mindenét feláldozni s hogy bírjon oly termő magvakat elvetni e haza földébe, melyek virágai és gyümölcsei ma szebbek, mint valaha s melyek jövő virulása ma bizonyosabb, mint valaha.

Ez eszme kitágulását, növést, mintegy nyomról-nyomra kísérhetjük. Ezt ápolja és fejti ki a keresztyén katholicismus eszméje is. A nemzet vallásos rajongásában égi patronus alá veti magát; az emberiség egyetemes istenéből nemzeti istent alkot, saját vértanúiból nemzeti szentek seregét küldi fel az istenhez az égi világba. Így a nemzeti eszmét, melyhez képest minden más csak mellékes, az örök lényhez, minden élet, szeretet, ihlet örök forrásához, az istenhez és az istenben helyezi el; leborulván előtte, végzetes hivatásának, végzetes szenvedéseinek, üldöztetésének, a csapások legióinak és mindennél csodálatosabb megtartatásának és megváltatásának tudatában életét istennek, a keresztyénségnek, a nyugati civilisationnak mintegy fölajánlva, isten választott népének hiszi és tartja magát s az ótestamentumi zsidó hit alapelvét a nemzeti hit első dogmájává teszi.

Figyeljük meg, hogy nincs nagyobb tanító mester a szenvedésnél. Már pedig mellőzzünk minden egyebet; de nemzetünket előzményeikkel és következményeikkel három oly évszázadokra kiható, nem veszedelem, oly kiirtó és megsemmisítésére czélzó csapás érte, melyek közül egy is tíz ekkora nemzetet meg birt volna örökre semmisíteni, vagy az örök szolgaság jármába hajtani. Ezek egyike a mohi öldöklés s a tatarpusztítás; második a mohácsi csata s a törökfoglalás; harmadika a Franciaországból származott nagy államok és absolutismus eszméje, melynek három és félszáz éven át legmakaesabb és legkitartóbb képviselője az osztrák uralom volt. De mi valóban egyenesen égi hatalom által megtartattunk, feltámadtunk megerősödvé, megtisztulva, megifjodva s maig megőriztük a nemzeti szabadság virágait s élvezzük gyümölcseit. Megtartattunk gyarlóságaink, bűneink s az erkölcsi nyomor daczára is, melybe ideig-óráig süllyedtünk. A viszonyok e hatalma, a csapások ez iskolája, a feltámadás e csodája vérünk vérévé, a hit kijelentésévé, a katholicus és protestáns ájtatosság természetfölötti meggyőződésévé tette, hogy a magyar választott nép, melynek isteni hivatása van s mely bűneinek díjában csapásokkal látogatattik

meg; de a megtérés soha sem késő, az isteni irgalom meglát minket s az égi harag ostromapásai azonnal ellenségeinkre loznak lesújtani; mert ő tudja, hogy midőn minket teremtett, nem angyalokat teremtett s irgalmassága épen oly nagy, mint az egek magasságai.

E hitből buzgott fel költészetünk egész árja, mondhatnók a legújabb időkig, egész Petőfiig; de főleg az események, szenvedések, leveretés és felújulás két nagy századában, a XVI–XVII-ikben.

Midőn »az ördög vigyázott a mi romlásunkra«, az »Úristen sok ostort vete ránk«, »a pogány népek, mint oroszlanok környül vettenek«, »betegségek tántorgattak«; sirodalmas életünk, rettenetes esetünk, kivallásaink, martyrjaink vérfullatási, elvesztő bűneink, a csapások zápora, meghasonlásunk, irígységünk, gyűlölködéseink, szomszédaink szidalma, tapsa, gúnyja közepett; midőn homály árnyéka borúlt reánk, bokorról bokorra, pusztákból erdőbe, erdőkből pusztákba bujdosunk; midőn a lelki harmat már-már kiszáradt nemzetünk szívéből: mint erős vár tartotta meg a magyart a költészet és a vallás által ezer formában hirdetett hit, hogy a bűn, az ördög, a halál nekünk nem arthat; a tűz, víz, meg nem gyalázhat; Babylon tömlöcze, legyver el nem ronthat; a földből teremtetett ember földdé lesz, a fű elaszik, a virágnak el kell hullani, Ádám fiának meg kell halnia; de az égi jegy oltalma alatt álló nemzet túléli az időt, a századok romlását s nemzetünk fiai csendes, merész szívökkel várak a jövődőt. Mindez egyetlen föltételhez van kötve: a megjavuláshoz, a megigazuláshoz és az isten lesz tüstént a mi hadnagyunk s ő veszi kezébe bajvivó kardját érettünk.

A hitnek ez a nemzeti jellege mindennél jobban jellemzi a korszak általános eszmei irányzatát s az irodalom tellogását. Minő csodája ez az emberi történelem folyamának, hogy koronkint Isten egy-egy nagy eszmét dob oda néha az egész emberiségnek, máskor csak egy-egy nemzetnek, mely be tud férközni a szív minden zugaiba, beveszi magát a vérbe, velőbe, csontokba, fel bírja gyűjtani a lelkeket s arra bírja a haza fiait, hogy oly erkölestelen s magáról megfeledkezett korban, mint hazánkban a XVI. század első fele, megtisztulva fölemelkedjenek a titokzatos eszményhez s harcra keljenek és látszólag czéltalan martyromságot bírijanak szenvedni azért, a mit kötelességnek hisznek, — töprengés nélkül.

De aztán csak hallani kell azt a kétségbeeső reménykedést, hogy vajha a nemzet megtérve, legalább némileg tegye magát méltóvá az isteni kegyelemre! Az erre fölhívás, esdeklés, korholás, türelmetlenkedő ösztönzés, fenyegetőzés, átkozódás a XVI—XVII. század költészetének, sőt egész irodalmának fő vonása. A büntudat kínzó mardosásai, a vezeklő önkinzás, a forró sóhajok, türelmetlen kifakadások, az isten előtt porbaesés ludokló esdeklései: ez az egyetlen hang, mely a folyton kivonva tartott legyverek csattogásai, a mindig célzásra beállított ágyú menydörgésein kívül betölti a levegőt. Egyik port hint fejére, megszagatja ruháját, mellét veri, jajgat és kesereg, mint Jeremiás; a másik mint Mózes, átkokat mennydörög s bírna tűzzel, vassal büntetni és ostoresapásokkal téríteni; a harmadik fenyegetődzik, mint Ezsaiás; a negyedik panaszosan nyög és fohászkozik, mint Jób; az ötödik jósol, mint Lukács próféta vagy az Apokalypsis. Mindenikből a biblia beszél a legborzalmasabb, legpanaszosabb, vagy intésre legalkalmasabb fejezeteivel; vele él, vele jár mindenki, verseit olvassák a táborban, zsoltárjai dallama mellett vonulnak a csatába; tanai verődnek vissza az erdőkből, a ligetektől, ezek szólnak a patakok csörgésében, visszahangoznak a pusztákon, a sziklák közt, a hegyek csúcsain; minden pap, gyermek, diák, hegdős szózataiban; öreg és ifjú, lérfi és nő szívében és lelkiismeretében.

Fejenként mind halált érdemelnének kibeszélhetetlen bűneinkért. A kárhozat, a pokol kínjai, a halál fogsága, az isteni törvény terhe, lelkünk elvesztése, hazánk bukása, nemzetünk elsöpörtetése, tövig kiirtatása készen állnak. Az isten már is sok ostorral ver: sáska, aszály, döghalál, török, német uralkodik rajtunk; bűneink érezték tették fejünk felett a szép csillagos eget, vassá a földet talpunk alatt; de az elsöprő nagy árvíz csak ezután jő, ha meg nem tekintjük szívünk állapotját. Nincs e világon annyi érdem, sem házasság, sem barátság, sem apáczaság, sem papság, sem böjtölés, sem alamizsna, melyekért csak ennyi bűn is megbocsátható volna. De ha nagy az istennek haragja, nagyobb szent irgalmassága. Elveszve semmi sincs, csak betöltsük azt, a mit parancsolatja rendel: »Ember, szeresd istenedet teljes szíveddel; szeresd, ember, istenedet teljes ereiddel; szeresd, ember, istenedet teljes életeddel s neked adja mennyországunk örök boldogságát.«

A bűn, a sugalmak, a kötelességek, a magamegfelekedés e korában természetesen került ki tisztán, lényesen a szeplőtlen eszme győzelme, a nemzet bűneiből való megváltásának mély szüksége, mely szerint nem azok tesznek igazán, a kik sírnak, töprengnek, átkozódnak, hanem a kik, ha kell, meghalnak. Az isten kiengesztelésének első módja, magát feláldozni a keresztyén hitért s a kegybe fogadott nemzetért a török ellen. Az nem véletlen, hanem a kor eszméjének sugalma, midőn Zrínyi Szigetvárból ezt írta: »elhatározta, hogy a várba zárkózik, hiven és derült arczczal akarván szolgálni istent, királyt, a keresztyén világot és ezt a mi végpusztulásra jutott szegény hazánkat.«

A hazafiság ilyen fellogása, melyet nem kitalált, csak kifejezett a *Zrínyiász*, a mint kifejezett e korszakban száz más mű, oly mélyen és minden egyebet magába foglaló eszmévé vált, mint sem előbb, sem utóbb soha. Salamon szép szavai szerint: »Az emberi szív legnemesebb érzelmeitől, az erős szenvedélyekig minden: valóságot, lángot és erőt adott azon érzelemnek. A vallásos eszméktől a mindennapi kenyérnek érdekéig minden amaz eszmében pontosúl össze, s minden a vitézség és elszántság szélsőségéig buzditá az akkori honfiakat.«

Való, hogy az ezen eszmeiránnyal karöltve járt irodalom, nem bírva a nyelv, még kevésbé a műtökély eszközeit, aránylag elmarad az eszme fönsége megett. De így is fényes tanújele a történelmi fejlemények és szellemi élet benső kapcsolatának, melynek a *Zrínyiász* a XVII-ik század derekán fölséges és megrázó hangot is bírt adni; másrésről az erő birtoka meg nem tagadható tőle, nem a mély meggyőződés; és bizonyosan életerős s eszméiben az ótestamentom színvonalán álló tolmácsa az idők és dolgok viharainak; ennek termékei az idők panasza, az események könnyei: lacrimae rerum.

Mi csoda, ha a magyar költészet valami melancholikus hangot öltött ez idő óta? ha mint temetői zsoltárának kíséri az eseményeket? ha oly szomorú, mint az özvegy panasza? ha 300 éven át ugyanazon visszhangot adja s 300 év után Kölcsey a *Hymnus* ban, e csodálatos költeményben, ugyanazt az eszmét fejezte ki a magyarról, mint isten választott, kilüntetett, de bűnbe esett és borzalmasan büntetett népéről, mely a XVI—XVII. századnak uralkodó eszméje költészetben, hitben, közéletben, irodalomban és lelkiismer-

retben. Megváltozik ugyan utóbb a büntetés fogalmának és módjának szemlélete, főképen a nemzet egy részénél; s a számos közjogi és közigazgatási sérelmek, az egyéni elnyomás, a kényuralom sőt árnyai legalább is akkora csapásnak tekintelik a német uralmat, mint a törököt; sőt ezek oly politikai pártalakulásokra vezetnek, melyek az ország érdekeit inkább török szövetség, mint osztrák uralom által gondolják megmenthetőnek; de mindkét irányzat ugyanazon célra működik: a nemzeti eszme megerősítésére, a költészet és az események azon belső kapcsolatára, mely azóta állandó, uralkodó vonás benne és talán sohasem volt költészet fogékonyabb a nemzeti élet hatása és mozgalmai iránt, mint a miénk s kölesönösen hatottak egymásra, hogy a nemzeti eszme, történelmi öntudat, a múlthoz való ábrándos ragaszkodás, nemzetiségünk életfeltételeinek, a politikai szabadságnak csirái ki ne vesszenek s a romok közt megmentették a jövőnek a gyöngye növényt, oly időkben, midőn méltán hihettük, hogy nincs más előttünk, mint a halál.

Bizonyára a szenvedések, a kétségbeesett erőfeszítések e korának kell, ha nem is köszönnünk, legalább talajdonitanunk, hogy nemzetiségünk, alkotmányunk, szabadságunk szeretete a magyar embernek kultusza lett, melynek inádata egyenlő arányban nő szerencsétlenségével. Valami oly ábrándos odaadás, oly édesbús meghatottság, oly szenvedésből és reménykedésből álló magasztos rajongás az, mi a magyar ember szívét a hazához köti, melynek a költészetben, mint minden hasonló érzelemnek, bármily állandó, mégis csak gyöngye visszhangjait találjuk. Valami olyan ez, mint a repkény a romon, mely koszorút fon a lehulló köre, az enyészetre is Balassi volt első költőnk, ki e misztikus rajonásnak egyéni kifejezést adott s ez által a közérzéssel azonosította magát. Azóta ez a költészet állandó sugalmazója maradt, bement a nép lelkébe s egy nemzeti hangulatot teremtett, mely a fölindulás és ábrándos ellágyulás végakkordjain hullámszik.

Midőn Balassi így ír:

Oh, kedves nemzetem, hazám, édes felem!
Kivel szerelmesem mind tavaszom, telem:
Keseregj, sírj, kiálts istenedhez velem...

vagy Rákóczi így búcsúzik el hazájától:

Bölesöm, vigasztalóm,
Dajkám és ápolóm;

Szép Magyarországom!...
 Jaj, szörnyű fájdalom, —
 Meg kell tőled válnom.
 Vizeid folyását,
 Erdeid nyílását,
 Mezeid kalászatát,
 Lovam lába nyomát
 Te áldott földeden
 Már többé nem látom...

ha Kölcsey így szól:

De néked élni kell, ó hon,
 S örökre mint tavasz virúlni,
 Ah, mert omladékidon
 Reszkette fognék szétomolni
 Hazám, hazám!

vagy Petőfi tesz vallomást:

Szentegyház keblem belseje,
 Oltára képed.
 Te állj s ha kell: a templomot
 Eldöntöm érted;
 S az összeroskadó kebel
 Végső imája:
 Áldás a honra, istenem
 Áldása rája...

ezekben vagy ezer hasonló példában érezni véljük a lélek olvadozó epedését, azt a végtelen, határtalan odaadást, mely lényünknek alapvonása s állandóan valami kimondhatatlant, kínos-édest éreztetve, gondoltatva, egy szent fájdalomként van a szívbe zárva.

A haza így oly érzések kapcsán gyökerezik a magyar szívben, mely gondolom, méltán lett közmondásos. Lelkünkben érezzük melegét, szívünkben múltjának: szenvedéseinek és dicsőségének emléke sajog és tündöklök. Nem csak az a hely, mely gyermekkori reményeinket és ábrándjainkat látta és ápolta, melyen az első pillangókat űztük, az első virágokat szakítottuk, az ég első mosolya töltött el az élet reménységével, hol a világon a legfényesebb, legmelegebb napfény ragyogott ránk anyánk arczáról; nem! — a haza nemcsak szülőföld nekünk; nem is csak iskola, mely az élet nagy feladataira elkészít és küzdelmeink, sikereink tanúja; nem is csak történelmi és politikai fogalom, földrajzi terület, bölcsőnk és sírunk, mely ápol

s eltakar; mindez együtt, de egyszersmind több ennél: összesége mindannak, mi lelkünk élete; oltár, vagy titokzatos szentség, ezer éves emlék, egy könnyekkel és vérrel áztatott szent hagyatéék, egy örök sors és végezet, négyszázados esdeklésünk és imádkozásunk egyetlen tárgya, lelkiismeretünk szentegyháza, egy mindennél magasztosabb eszmény, mely úgy hat szívünkre, mint a villám: tűzre, lángra gyújt, a vér szent mezejére visz, vérkönnyűket ontat, égi szikrát ver ki még a pulyának szivéből is és a mely mindannyiszor átalakította a tisztátlanokat is, mindannyiszor lengő zászlókra íratta mint jelszót, a keblekbe mint égő szenvedélyt: halál vagy győzelem!

Nem ez az eszme az, melyet az isten, mint a dolgok lelkét, örök időktől fogva nemzetünk lelkébe letett s mely úgy nőtt vele, mint ereje a fölgygyel? A bölcsélet bármeddig vitathatja, hogy vajjon az eszmék, e fönséges, megfoghatatlan lényegekek a dolgok előtt is léteztek vagy a dolgokba ültette belé csupán a teremtő keze vagy akár tagadhatja létezésüket: hitünk legendája arról győz meg, hogy a dolgok fenmaradásának idejét épen azon eszme természete szabja meg, mely lényök lényege, valamint a magban már benne van az a tulajdon, melynél fogva egyikből elhervadó virág, másikkól századokig büszkélkedő tölgy lesz.

Multunk fényes tanúságot tesz az eszmék létezéséről. A magyart a haza szent eszméje éltette vagy elnyomta, a mint ez az eszme ragyogott vagy elhalványult benne. Ez volt nemzetünk őrcsillagzata, mint a zsidóságban az isteni hit kultusza. A mig élő érzelengként dobogott ez a szívekben, nem kellett bukásán aggódni: mikor egy rózsaszínű álomital más érzellemmel akarta helyettesíteni, egyszerre úgy látszott Kölesey szép szavaiként, hogy a »szív és lélek el van vesztegetve rája;« a költészet szózatoss nyelve elnémult s e nemzeti közöny volt az a nagy bűn, mely miatt hazánk őrcsillagja leáldozni készült. Ez a múlt évszázad rettentő hanyatlásának kulcsa s méltán kiáltott fel egy írónk, hogy e korszaknak még nem akadt Tacitusa.

Midőn a nemzeti eszme, a haza eszméje a mult évszázad végén újra melegséggel töltötte be a szíveket: költészetünk is visszanyerte a XVI—XVII. századi elteledeft fölséges hangját s ismét megszólalt, mint az időnek lelkiismerete. Ismét felveri a riadó vak

mélységet, ismét a szívek oltárává teszi a hazát, ismét megvilágosítja lelkét a szunnyadó generációknak; a sötétségből ismét a világgosszúra hozza az eltemetett eszmét és mint az idők mélyén zugó örökkévalóság szózata hangzott izgató szavával, mint teremtfi ivalat ébresztette azt a nemzeti közönyt, melynek birtokosait Dante a pokol pitvarában látta vándorlásában.

Azonban a reménytelenség, a csüggedés árnyai, mint sötét hollószereg szállják meg a költészetet. »Leszállt fajunknak érdeme«, ez volt a jelszó s a költők, a nemzet jósai, sötét bánattal zengték az állandó refraint, hogy el vagyunk kárhozva, mely szerint örökké visszasóhajtsunk a múltra s a nagy példákra a magyar már nagygyá lenni ne tudjon. Csak a múltban csodálta a nemzetet, midőn »romlatlan, szilaj, ép erejében fél Európának megrázta határit; szűkre szorúlt most s kevesét sem bírva hanyatlik s a puhaság fertőjében megemészti hatalmát.« »Hová lettünk nemzetem?« — sóhajt fel Vörösmarty, e korszak költészetének vezére. »Ah, de mely bús útra jövök? komoly elme ne menj tova, hagyd el a gyászunkra jelent nagy idő haladásait, és a régi dicsőségnek bátran térj vissza nyomára.«

Ez volt a főirány. Megtűnj a háromszázados panasz mély fájdalmaival, természetfölötti jóslásaival, Ezsaiás és Jeremiás siralmival; s a költészet ragyogó nyelve fényes ködben, sugárzó hajnali biborragyogványban mutatja be a honalapítókat, Szent-Lászlót, az Anjouk és Hunyadiak korát; megnyitja a sirokat, felhossa a szent háborúk hőseit és vértanúit, kik a bibliával, a Corpus Jurissal s karddal kezökben küzdenek a hitért és alkotmányért; fölleveníti, tüzes nyelven zengi Buda hajdani fényét, a leomlott végváraink dűledékein egykor emelkedett erős tornyokat, a hősiesség és hazafiság menedékeit, melyek közt kétségbeesve bolyong a halni készülő hazafiság; megmutatja Szondit, repedő kebelén a lecsorgó vérrel; a Dunát, a rajta úszó holttestekkel; Zrinyit, fönséges halni tudásával; a vértől áztatott csatamezőket, melyek egykor megtermékenyítették a lelkeket s most az a hivatásuk, hogy lelkiismereti furdalásokkal töltsék el a jelent s megkétszerezzenek büszkeségünk és gyalázatunk tudatát s a jobb keblek mardosó kinjait és csak annál reménytelenebbnek mutassák a jövőt. A nemzet háttal fordult a jövőnek, mint melyben nincs mit látnia, sem keresnie.

Széchenyi volt az, a mint ez be van írva mindnyájunk szívébe, a ki lerontotta a mult oltárának azt a vallásos kultuszig emelkedett imádását s a jelen felhői közt a jövő azon fényes csillagára mutatott, mely átragyogott a nehéz ködön és míg a bizni habozók pilátusi tépelődés közt ingadoztak, ő a feltámadás harsonájába fújt: felébresztette a nemzet alvó fiait s a jövőnek a haza földében elvetett szunnyadó eszméit.

A megváltás e műve oly dolog, miről nehéz röviden szólnunk a nélkül, hogy szónoki túlzásokba ne essünk. Arany tömött és utolérhetetlen jellemzése szerint:

Hitel, Világ és Stadium! ti, három --
 Nem kézzel írt könyv, mely bölesel, tanít,
 De a lét és nemlét közti határon
 Egekbe nyúló hármas pyramid!
 Ám, hadd üvöltson a számum viharja,
 Döljön nyugatról a sivár homok:
 A bujdosók előtt el nem takarja,
 Melyet ti megjelöltök, a nyomot.

Ez, igen, ez volt a valaha látott csodák csodája. A magyar geniusz oly rövidre szabott időben, mint a mely erre jött, talán még sohasem volt oly termékeny a szükséges, a gondviselés-szerű férfiakban, kik önkénytelen munkamegosztással emelték és vitték előre vállaikon a nemzetet. A nyugodtabb időket a szenvedélyesek váltották fel, a költészet a jövő jósa, lelkesítője lett, s e korszak szülte Petőfit is, a legnagyobbat, kinek költeményei, a saját fölséges szavai szerint, már nem is versek, hanem a század katonái: részesei a küzdelemnek, a dicsőségnek és martyrumságnak, a jelen nagyságának s a jövő reménységének. A költészet ekkor teljesen elfeledte, hogy visszasírjon a multa, romok és emlékek közt bolyongjon. A korszak egyik fegyvere lett. És soha találóbban nem jellemezhetette volna senki a megváltozott időket, mint Petőfi, a ki a mult állandó dicsőítőit halottrablóknak nevezi.

Ime, ha Amphionra van szükség, a ki lantjával várost épít; ha Tyrteusra, ki lanttal kezében buzdítja a csatát; ha hegedősre, ki feltámasztja a haza földében pihenő hősöket és az elhunytak sírjain tettekhe hevili az új nemzedéket; ha harsonák fuvója kell, a ki a csatára hívó riadót hangoztatja; ha prófétát, jóst kíván a

nemzet, ki a jövőbe ható hangon éneklí, hogy az ige, az eszme halhatatlan; vagy Ossiánra, ki cziprus árnyán zokog és panaszolja mindazt, a mi elveszett, vagy Prometheusra, ki az égbe tör a meg-elevenítő szikráért, hogy felgyújtsa a nemzet szunnyadó lelkiismeretét; ha Dávidra, ki imában esdekel az egek küszöbén a nemzetért, vagy hárfásra, hegedűsre, czimbalmosra, ki megzendíti az öröm, a táncz, a vigalom hurjait s kíséri a nemzet sírva vígadó hangulatát: nyúlj könyvtáradba, vedd elé a magyar költők műveit, figyelj rájok, mert ők a nemzet lelke, mely hűtlenné, ingadozóvá sohasem vált; ők az egész nemzetet hordják szivökben s hétszeres hitet tettek le az örök hűsége.

Ma már végre Magyarország utolsó háromszázéves küzdelmei, melyeket nemzetiségéért, közjogi és alkotmányos érdekeiért vívott s melyek a legfőbb ellentétet alkották az uralkodó házzal s közvetve forrásai voltak az elkeseredésnek, ingerült hangulatnak s melyek a 48-iki forradalomhoz, az 50-es évek szomorú katonai uralmához, a 60-as évek talán még szomorúbb kísérleteihez vittek: általában be vannak fejezve. Egészben véve hazánk és Ausztria nagyhatalmi állása, külpolitikai ereje s együttműködésüknek egységes elve, pár főbb részlet leszámításával össze van egyeztetve nemzetünk érzelmeivel és történelmi jogainak igényeivel. Az ezredéves ünnep öröme méltó nemzeti büszkeség kíséretében emeli keblünket. A majdnem négyszázados álom megvalósult s nemzetünk azon nagy eszmékhez, melyekért minden lehető fegyverrel küzdött, ma már alig 30 éves állami léte alatt a haladás korszerű vívmányait s a XIX. század legfőbb eszméit, a szabadság és egyenlőség eszméit kapcsolta hozzá.

Már nem kell Kölcseyvel kétségbeesve esdekelnünk:

Te lásd meg, ó sors, szenvedő hazámat,
Vérkönynyel ázva nyög feléd!
Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad,
És marja, rágja kebelét.
A méreg ég, és ömlik mély sebére,
S ő védtelen küzd egyedül,
Hatalmas, ó légy gyámja, légy vezére,
Vagy itt az óra, s vég veszélybe dül!

Nem kell lemondva sóhajtoznunk, mint Vörösmartynak:

Teremt-e isten több magyart,
Míg a világ, míg napja tart,
Ha mink is elfogyánk?

Vagy keserű reménytelenséggel felkiáltanunk :

Hallgassatok, ne szóljon a dal,
 Most a világ beszél,
 S megfagynak forró szárnyaikkal
 A zápor és a szél.
 Könyzapor, melyet bánat hajt,
 Szél, melyet emberszív sohajt,
 Hiába minden: szellem, bűn, erény;
 Nincsen remény.

Vagy a legkínzóbb önismerettel mondanunk, hogy nevünket »rút ferdítésben csak csak átokképen ismerik« ; a magyar :

Neve: szolgálj és ne láss bért,
 Neve: adj pénzt és ne tudd mért,
 Neve: halj meg más javáért,
 Neve szégyen, neve átok:
 Ezzé lett magyar hazátok.

Az ég megadta, hogy ezek csak történelmi emlékek ma már. A hegyek ormai, a kék ég, a tudomány és művészet újonnan épült csarnokai, városaink emelkedése, Alföldünk virulása, a haza megszüpített és folyton szépülő földje, egy virágzó és ifjú pompában ünneplő főváros, a gyermekek, ifjak, öregek sugárzó arca, a közterek élénksége, a köz- és magánélet mozgékonyága, az ezredik év ünnepének tündöklő fénye, gyönyört adó fensége, az ez év megörökítésére emelt történelmi és művészeti emlékek: egyaránt túláradó örömmel hirdetik, hogy Magyarország, a nemes, szép Magyarország halad, boldog s a jövő nagyság azon útjain megy előre, melyen Széchenyi isteni inspiratiojában látta. Ezt hirdeti a történet, az irodalom is, mely ma mint mulattatója és tanítója áll mellette az egykori panasz, intés, vagy lelkesítés helyett.

Ezt azonban nem kell szemére vetni, mint sokan teszik. Hazafias lelke nem vészett ki, csak pihen. És erős hitem, hogy ha a szükség, a megpróbáltatások úgy fogják kívánni, a mit ne adjon az ég, újra föl fogja idézni a haza földjébe, a nemzet lelkébe örök idők óta elvetett eszméket; ismét felébreszti a múlt halhatatlan hőseinek szellemeit, a kik szellemkezeikbe fogva a nemzeti zászlót, előttünk fogják vinni, mint hajdan s »másvilági hangon lelkesítve megerősítik seregeink szívét.»

FERENCZI ZOLTÁN.

A mi ezerévünk.

Ki fősíkra jutott, — hova néz? Föl s vissza.
Az útra, mely könnyét s verítékét issza.
Összeveszett bokrok, — zord terebélyekre,
Halálos mélységek, — rém-meredélyekre,
Miken talpa, karja vérbe serkedt, bomlott,
S lihegő kebelével áhítja az ormot.

Létünk századai e vérontó gátak,
Népek torlaszai, mik útunkban álltak.
Nekünk ingyen, könnyen nem jött soha semmi,
Minden nyomot véren, könnyen kellett venni.
Majd belőlünk lettek szirtfalak, védbástyák,
Hogy kik loptak, téptek: azokat ne bántsák.

Följutottunk mégis; habár nem tetőre;
De egy ilyen fősík elég egyelőre.
S innen a földgömbnek kezdünk már látszani,
Messzi kitetszenek Kárpát hegylánczai.
Hírt vesz a mindenség a kicsi rónáról,
A nagy öt világrész ma mind ide bámúl...

Kebünk hál'adással csordulatig telik,
Buzgásink az eget áldással szeldelik.
S nyugvó gyönyörünkön mély tünődés támad:
Mi is tartja hát fenn imádott hazánkat?
Vakeset vagy csoda? Végzés? Ós, isteni?
S az igéző talányt így kezdem fejteni:

Mi a földi nagyság ismertető jele?
Teremtőképesség; azzal lenni tele.
Nemzetek, királyok, dalnokok, művészek
E nélkül nyomtalan semmivé enyésznek.
Etele fajában több forrott, mint másban,
S árpád meg-megújul sok ezer fiában.

A legelső magyar, akárhol született,
 Nem ismerhetett csak független életet;
 Járom, bilincs, rabság? Nem tudhatta mi a',
 Merni, tenni termett minden ia fia.
 Sírból is kitörni s folytatni a régít:
 Ezer esztendőkön ez húzódik végig.

Mért halt Álmos önként az új hon határán?
 Mért menté meg Dezső Károlyt élte árán?
 Mi ragadta Zrinyit mártyni föntségbe?
 Szent dühben Dugonics mért rohant mélységbe?
 Mért fogadta szemben Kont a hóhér bárdot?
 Szondy Jurisicsesal veszni miért szállott?

Mért öltözött Kemény Hunyadi vértjébe?
 S feszültek eszmék tüzes keresztjére
 Rákóczi és Kossuth s a szent tizenhárom
 Szabadság sírján épült Golgotákon?
 Mért tudtak elégni ötlekük máglyáján
 Teleki, Széchenyi s névtelen akárhány?

Semmiség révén is tántorgott ez ország,
 Tulajdon fiai összemarczangolták,
 Kiállotta dühét töröknek, tatárnak,
 Csókáktól fehérlett, vérözöntől áradt.
 S nincs a történetnek oly ragyogó tette,
 Melynek hasonlóját a magyar nem tette.

Virág, ember, állat: faja van mindennek,
 A jobbak kiválnak, a gyarlók lemennek;
 S kin az ég szeme is gyönyörködve ragyog,
 Azok lesznek dicsők, választottak, nagyok.
 Nem örült rajongás, ezer éves tény, hit:
 Szereti az Isten az ő magyar népit!

Mely más annyi fajnak lett temető gödre:
 Öröklét alapját rakta ez e rögre.
 Mert mikor ír kellett a beteg Nyugatba,
 Keletről az Isten a mi vérünk' adta.
 S élethalál-harczban láz-birokban vélünk
 Erőre kapott az, mi is ime élünk!

Ezredik kikelet, ezeredik tavasz,
 Boldog önézetté magasul a panasz;

Bősz tusakodások, vészfelhők bortú
Diadalívekké kezdenek kigyúlni:
Virágerdővé lesz a gond rengetege,
Örömrriadallá a bú fergetege.

Ti bérczek ti völgyek, ti végetlen síkok,
Félisteneinket fedező szent sírok,
Nyilatkozatok meg! Egek kárpitjai,
A tündöklő tábort lássuk leszállani!
E fölséges érzés őket is fűrössze,
Mennyei mámorban ölelkezzünk össze!

Ébredj fel Petőfi! Minden magyar talpon,
Egy földrengető dalt tőled vár, hogy halljon!
Itt az idő, rajta! Most vagy soha, zengjed:
Ki is volt, mivé lett, mért örül e nemzet?
Nekünk, maiaknak, külön hangunk nincsen:
Ünnepünk s hazánkat áldd meg örök Isten!

E. KOVÁCS GYULA.